

DE LICHTE VOORDE

PERIODIEK VAN DE
VERENIGING VOOR OUDHEIDKUNDE TE LICHTENVOORDE

Georg Ernst Graf tot Lyn-
burg en Brunngratz, ferd tot
Stiftsrath, Abtiss, Barchelone
zu Lichtenwörde, Rathbau-
meister des Montecaudans
Geldes zu Graffstax Zutph.

Bij interdicieren en verbieden alle
en vdan Mandatens vider gienlijck
Lichtenwörde, eenige Castellants
salafes toe godes, ganses toe traet
offe anders dangelike, ysolentis
toe gebuigtes, bij penen van arbi-
trarijke vider eenige commenten
gestrafft te worden, en daermet
sich van vianant ignorantie mag
sprekens, bedijck, dese toe ge-
benghike plaatsen toe publicis
en toe affigies. gageus v. Mijnen
edijck Abtiss den 23 Feb. 1639. M. v.
Dunck v. d. jaer ~~1639~~
1639.

Georg Ernst Graf.

No. 72
november 2017
ISSN: 0927-6688

Inhoud *De Lichte voorde* nummer 72

- 2 *Frits van Lochem*
Voorwoord
- 3 *Jos Wessels*
Waarom Bredevoort belegerd werd in 1597 (en Grol in 1627)¹
- 7 *Benno van Lochem*
Harmonie St. Caecilia, daar zit muziek in
- 16 *Sander Hunink*
Boerderij Huinink; globale genealogie bewoners en ouderdom boerderij
- 21 *Henk Hanselman*
Lando van den Berg en zijn werk in Lichtenvoorde en Vragender
- 37 *Arnold Pluimers*
Ontwikkelingen in de gemeente Lichtenvoorde vanaf 1851
- 52 *Martin Huinink*
Bekendmakingen door de heer van Lichtenvoorde 1638-1659

Bij de afbeelding op de voorkant

De brief waarin de heer van de Heerlijkheid Lichtenvoorde, Graaf Georg Ernst van Limburg Stirum, in 1639 alle carnavalsactiviteiten verbiedt. Lees meer hierover in het artikel van Martin Huinink.

Colofon

De Lichte voorde is een halfjaarlijkse uitgave van de Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde. De vereniging stelt zich ten doel het onderzoek naar de geschiedenis van de voormalige gemeente Lichtenvoorde in de breedste zin van het woord te stimuleren en te bevorderen.

Redactie: Nic Adema, Henk Hanselman, Frits van Lochem en Arnold Pluimers

Tekstcorrectie: Nic Adema en Antoon Driessen

Eindredactie en vormgeving: Henk Hanselman.

Druk: McWinDo's print- en copyservice, Lichtenvoorde

Adres redactie: info@oudheidkundelichtenvoorde.nl

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan met schriftelijke toestemming van de auteur.

¹ Dit artikel is eerder gepubliceerd in Contactorgaan ADW, april 2017.

Voorwoord

Door Frits van Lochem, redactiecoördinator

Voor u ligt periodiek nr.72 met bijlagen. Eén bijlage is de nazending van een pagina van het boek Boerderij- en veldnamen dat u afgelopen voorjaar heeft ontvangen in plaats van een periodiek. Na de verspreiding bleek dat die pagina ontbrak. De drukker heeft hiermee zijn fout hersteld en u hebt met deze inleppagina een compleet boek. De tweede bijlage betreft de uitnodiging voor de lezing van Godfried Nijs op 23 november. Op de achterzijde een enquête over dagen voor een excursie.

In deze periodiek treft u weer interessante artikelen aan, die ik hieronder even kort zal vermelden. Als eerste een artikel over de Harmonie St.Caecilia, geschreven door Benno van Lochem. Vervolgens ‘Waarom Bredevoort belegerd werd’ door Jos Wessels. Dan de Lichtenvoordse boerderij Orriëns, geschreven door Sander Hunink. Henk Hanselman schreef een artikel over Lando van den Berg, priester en monumentaal kunstenaar. Arnold Plumers diept weer interessante historie op uit oude raadsverslagen. Ten slotte zal Martin Huinink in de komende nummers stukken uit het Oud Rechterlijk Archief van de Heerlijkheid Lichtenvoorde publiceren. Er resteerde te weinig ruimte voor een verslag over de excursie naar de Hanzestad Zutphen en het Zoekplaatje van Gerhard Eppingbroek, dus dat houdt u nog tegoed..
Veel leesplezier!

P.S. De redactie is geïnteresseerd in verhalen/artikelen die geschikt zijn voor publicatie in onze periodiek. Mocht u wat hebben, we zullen graag bekijken of ze gepubliceerd kunnen worden. U kunt daarvoor met één van onze redactieleden contact opnemen. Namen en adressen vindt u achterin de periodiek.

Mededelingen vanuit ons bestuur

door Ben Rendering

Sinds begin 2016 hebben de volgende nieuwe leden zich aangemeld: Hr. B.J.H. Engelbarts, Mevr. A.H. Bronsvoot, Hr. M. Marneth, Hr. M.B.M.H. Paashuis, Hr. L.G.J. Wolters, Hr. H.S. Rendering, Mevr. B.C.M. Dusseldorp-te Vaarwerk, Hr. G.W. Konink, Hr. W.H.M. Sonderen, Hr. A.M. Adema, Hr. K. Rendering, Hr. A.W. van de Wolfshaar, Hr. S.H. Rendering, Hr.Th. Kaak, Hr. S. Hunink, Hr. W.W.G. Weenink, Hr. F.C.T. Tjink.

Voor alle nieuwe leden een hartelijk welkom bij onze vereniging.

Verder zijn we bezig met het actualiseren van ons ledenregister en willen we informatie over onze activiteiten zoveel mogelijk digitaal verspreiden. Dat bespaart veel tijd en kosten.

Daarvoor is niet alleen een actueel ledenbestand/adresbestand noodzakelijk, zo mogelijk graag met telefoonnummer, maar ook een juist e-mailadres, als u daarover beschikt.

Telefoonnummers staan vaak niet meer in de telefoongids en wij willen u kunnen bereiken. Wijziging van uw e-mailadres of telefoonnummer s.v.p. doorgeven via

info@oudheidkundelichtenvoorde.nl

Wij zorgen ervoor dat onze mailverspreiding altijd BCC geschiedt, dus uw mailadres wordt niet door ons verspreid.

Bij voorbaat hartelijk dank!

Waarom Bredevoort belegerd werd in 1597 (en Grol in 1627)¹

Door Jos Wessels

Het beleg van Bredevoort in 1597 is een bekend item in onze regionale geschiedenis, evenals de belegering van Grol – Groenlo – in 1627, maar waaróm prins Maurits Bredevoort aanviel, dat wordt zelden belicht. Ook over de motieven van prins Frederik Hendrik om Grol te veroveren wordt zelden gesproken. Iemand die goed ingevoerd is in de streek-geschiedenis, stelde mij deze vragen naar de context van de aanvallen uit de Tachtigjarige Oorlog. Ik heb dit artikel geschreven om antwoord te geven op die vragen. Ik probeer daarmee in de algemene geschiedenis Bredevoort en Grol hun plaats te geven.

We beginnen met de staatkundige toestand rond 1550. Een groot deel van West-Europa behoorde tot het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie, kortweg Duitse Rijk genoemd. Dat rijk was een lappendeken van hertogdommen, graafschappen, bisdommen en vrije rijkssteden en strekte zich uit van Denemarken tot Noord-Italië. Karel V had als keizer vrijwel geen macht in dit grote rijk. Zijn macht ontleende hij aan zijn *Hausmacht*, zijn persoonlijke bezittingen in Oostenrijk, Hongarije, de Nederlanden en Spanje. In het gebied dat nu de Achterhoek en omgeving is, heersten twee ‘grootmachten’, het hertogdom Gelre en het bisdom Münster. Daartussen lagen nog kleinere vorstendommen als Anholt, Gemen, Borculo-Lichtenvoorde en Bergh. De heerlijkheid Bredevoort - de huidige gemeentes Aalten en Winterswijk - en het stadje Grol behoorden beide tot Gelre. In 1543 had Karel V Gelre toegevoegd aan zijn eigen bezit in de Nederlanden dat zich uitstreekte van Groningen tot Duinkerken. Mocht u uit bovenstaande de indruk hebben gekregen dat de staatkundige toestand vrij chaotisch was, dan is die indruk juist.

In heel West-Europa was in de middeleeuwen de rooms-katholieke kerk de enig voorkomende kerk. In onze streken waren toen nog

geen ketterse bewegingen actief. Er waren heel wat misstanden in de kerk, met name bij de hoge geestelijkheid, paus, kardinalen en bisschoppen. Het stoffelijke belang leek vaak boven het geestelijke belang te gaan. In 1517 gaf Maarten Luther in Wittenberg de stoot tot een Hervorming van de katholieke kerk. Hij kreeg veel medestanders in het Duitse Rijk, ook onder vorsten, maar ook veel tegenstand. Spoedig ontstond er een burgeroorlog tussen katholiek en protestant. De strijd eindigde met de Vrede van Augsburg in 1555. Daarin werd bepaald dat de vorst de godsdienst van zijn onderdanen mocht bepalen. De staatkundige lappendeken in het Duitse Rijk werd nu ook een religieuze lappendeken. In het ene vorstendom waren alle kerken aan de katholieken toegewezen en werden de protestanten vervolgd, in het naastgelegen vorstendom was de situatie soms omgekeerd.

Karel V was streng katholiek en hij handhaafde de oude godsdienst in al zijn gebieden. In 1555 trad hij af en werd hij opgevolgd door zijn zoon Philips II die zo mogelijk nog strenger in de leer was. Philips verkoos te regeren vanuit Spanje; in zijn Nederlandse provincies stelde hij stadhouders - plaatsvervangers - aan. Zo was Willem van Oranje stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht. Vanaf 1560 kwam er vanuit Vlaanderen en Brabant een nieuwe protestantse richting op: het calvinisme, gesticht in Genève door Johannes Calvijns. Koning Philips II verordonneerde vanuit Spanje een strenge vervolging, maar zijn Nederlandse stadhouders traineerden die ordonnanties, zo ook Willem van Oranje. Ten einde raad stuurde Philips een Spaans leger onder leiding van de hertog van Alva om orde op zaken te stellen. Alva nam meteen drastische maatregelen; hij stelde een dictatuur in. Protestanten en tegenstanders van de koning werden vervolgd en velen werden terechtgesteld, onder hen de stadhouders Egmond en Hoorne (1568). Willem van Oranje was

bijtijds naar het buitenland gevlucht. In 1568 deed hij een inval met een huurlegertje maar dat werd bij Heiligerlee vernietigend verslagen. Dit is het begin van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). De Nederlanden zochten nu onder de Spaanse dictatuur en overal was het rooms-katholicisme weer de heersende kerk.

In 1572 kwam echter een kentering. Gevluchte protestanten - nu Watergeuzen genoemd - namen Den Briel in en daarna een hele rij

steden in Holland, Zeeland en Utrecht. Alva ging in de tegenaanval maar slaagde niet: het westen bleef vrij en koos opnieuw Willem van Oranje tot stadhouder. De Religieuze rollen waren hier snel omgedraaid: de kerken kwamen aan de calvinisten en met name katholieke priesters werden nu vervolgd. De oostelijke provincies - Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel en Gelre - en de zuidelijke provincies in het huidige België bleven Spaans en katholiek.

foto 1: Prins Maurits, door M.J. van Mierevelt. Bron: Wikipedia.

Willem van Oranje werd in 1584 vermoord. Nieuwe stadhouder werd zijn zoon prins Maurits. Deze bleek een geducht veldheer. Gedurende tien jaren, 1588 tot 1598, hield hij ieder jaar een veldtocht om zijn gebied naar het zuiden en het oosten te vergroten. In 1598 was 'de tuin gesloten', zoals men toen zei. Ten noorden van de grote rivieren waren geen Spaanse bezittingen meer. Maurits' laatste veldtocht in deze rij was in 1597. Hij begon in Turnhout en trok langs de Rijn naar het noorden. Hij veroverde achtereenvolgens de steden Alphen, Rijnberk, Meurs, Groenlo, Bredevoort, Enschede, Ootmarsum, Oldenzaal

en Lingen. Bredevoort werd ingenomen op 9 oktober 1597. Bij die gebeurtenis brandde de Sint Joriskerk op de Markt af. Tot dan was de kerk van de katholieken geweest. Maar op de eerstvolgende zondag woonde prins Maurits in de kerkruïne een eerste protestantse kerkdienst bij en schonk hij een bedrag voor de herbouw. Sindsdien is de kerk protestants. Mét de verovering van Bredevoort gingen ook de dorpen Aalten, Dinxperlo en Winterswijk over naar de Staatse kant, zoals men toen zei, en werden de dorpskerken aan de protestanten gegeven.

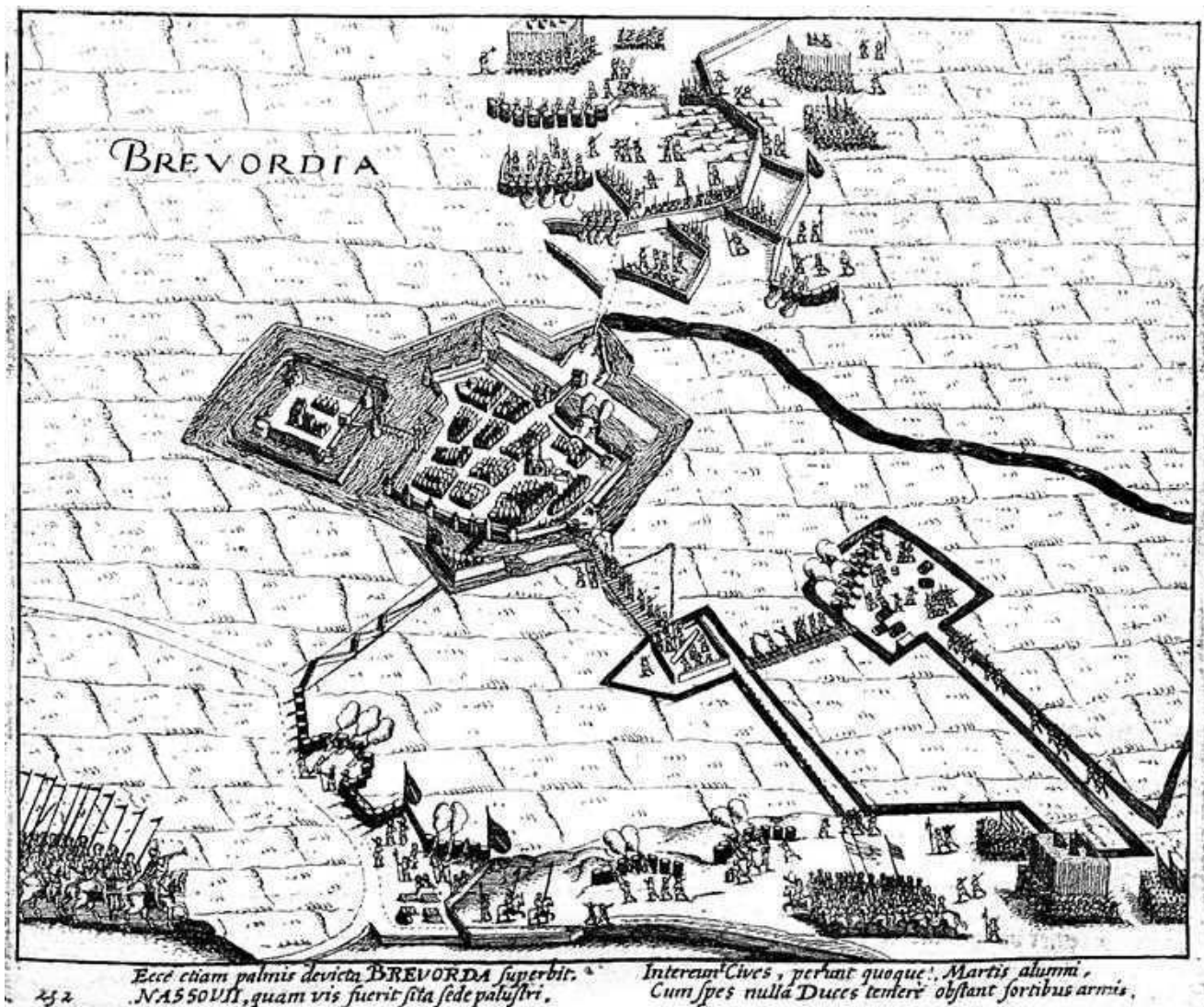

foto 1: Prins Maurits, door M.J. van Mierevelt. Bron: Wikipedia.

Dat de Spanjaarden geen bezittingen meer ten noorden van de grote rivieren hadden, wil niet zeggen dat het gevaar geweken was. De Spaansen konden soms via Duitse vorstendommen naar het noorden trekken en dan onverwacht voor de muren van een stad staan. Op Vastenavond 1606 waren de Bredevoortse stadswachten dronken; een groep Spaanse ruiters profiteerde hiervan door Bredevoort bij verrassing te nemen, maar al spoedig werden de Spanjaarden ook weer verdreven. Naar aanleiding van dit voorval kreeg Bredevoort nieuwe verdedigingswerken met een brede gracht rondom en zes bastions. Deels zijn die nu nog te zien. Het lukte de Spanjaarden wel om, ook in 1606, Groenlo en Oldenzaal in te nemen. Twintig jaar lang lagen deze beide steden als Spaanse eilanden in het Staatse gebied. Vanuit

Groenlo werd een katholieke missioneringscampagne gestart in de omliggende streek. Het resultaat hiervan is, dat de huidige gemeente Oost Gelre en plaatsen als Meddo en Beltrum grotendeels katholiek zijn gebleven. In 1627 besloten de Staatsen dat de Spanjaarden verjaagd moesten worden uit hun steunpunten. Na een beleg van een maand nam stadhouder Frederik Hendrik - broer van prins Maurits - Grol in op 19 augustus 1627. Voortaan was het Spaanse gevaar echt geweken.

*Foto 3: Prins Frederik Hendrik door M.J. van Mierevelt.
Bron: Wikipedia.*

De Spanjaarden bleven in de Zuidelijke Nederlanden, globaal het huidige België en Luxemburg. Een landvoogd bestuurde dit gebied vanuit Brussel. In 1713 werd de Vrede van Utrecht gesloten. Er vond in Europa een uitruil van gebieden plaats. De Spaanse Nederlanden kwamen nu in handen van de

Oostenrijkse Habsburgers die nauw verwant waren aan de Spaanse Habsburgers. Voortaan sprak men van de Oostenrijkse Nederlanden en deze situatie bleef zo tot 1793.

Noten

¹ Dit artikel is eerder gepubliceerd in Contactorgaan ADW, april 2017.

Harmonie St. Caecilia, daar zit muziek in

Door Benno van Lochem

Deel 1 1900-1913

De geschiedschrijving van een vereniging of sportclub is veelal afhankelijk van wat er bij de leden of in het archief van de vereniging aan oude notulen of foto's aanwezig is. Hopelijk heeft de secretaris, of een vroegere secretaris de oude papieren niet weggegooid. Harmonie St. Caecilia is zo'n vereniging waarvan over het begin maar weinig bekend is. In mijn onderzoek naar de geschiedenis over 100 jaar vakbeweging kwam ik tot de

ontdekking dat de harmonie een onderdeel was geweest van die vakbeweging. Hoewel het vooral over financiën ging, kwam de harmonie vaak voor in de notulen van de vakbeweging. Het nu volgende artikel is tot stand gekomen uit die notulen en krantenknipsels uit de Geldersche Bode tussen 1900 en 1913. Het geeft een indruk van hoe moeilijk het is geweest om cultuur en muziek onder de mensen te brengen in het begin van de vorige eeuw.

Foto 1: Het r.-k. kerkkoor op een foto uit 1899. Zittend vlnr: B. Kruip (café Kruip), Ant. Wamelink (schoenmaker uit de Rapenburgsestr.), pastoor Gijsbertus Johannes Tollenaar (*26-2-1832 †6-4-1900, werkzaam in Lichtenvoorde van 1889 tot 1900), J.B. van Harxen (commies van belasting), meester W.L. Rieffels (openbare school) en B. Hogenkamp. Staand vlnr: G. Zonderland (dirigent), H. Roosendaal (uit de Dijkstraat), B. Manschot (bakker), H. Wolf (schoenmaker), T. Huinink (schoenmaker bij Herwalt), J. Wamelink (schoenmaker), ... Pillen (schoenfabriek Hulshof), H. Hogenkamp (organist/timmerman), J. Siebelder (kruidenier Varkensmarkt) en J. Kothuis (caféhouder Varkensmarkt).

De Harmonie St. Caecilia werd in 1900 opgericht door enkele leden van het kerkkoor die vonden dat door studie op instrumenten de muzikale vorming zou verbeteren. Het was Johannes Bernardus van Harxen, commies van de belasting en lid van het kerkkoor, die

als weldoener 460 gulden schonk om de eerste instrumenten aan te schaffen. Tevens stelde hij zijn woning beschikbaar voor de repetities. Begonnen werd met veertien leden in totaal. We maken even kennis met deze weldoener die voor de harmonie een belangrijk figuur

is geweest. Johannes Bernardus van Harxen werd geboren op 14 augustus 1827 als zoon van Anthony van Harxen en Johanna Ringelenberg. Op 26 mei 1865 trad hij in het huwelijk met Willemina Antonia Barendunck, geboren te Aalten op 12 maart 1830. Uit het huwelijk kwamen twee meisjes: Johanna Theodora en Maria Antonia Christina. In de akte van huwelijk stond bij zijn beroep brievenvaarder, maar in Lichtenvoorde stond hij bekend als rijksambtenaar ontvanger van verpondingen en accijnzen en tevens postkantoorhouder vanaf 1 juli 1856.¹ Dit postagentschap, zeg maar het postkantoor van Lichtenvoorde, werd bij hem thuis aan de Varkensmarkt tot 1 juli 1892 gehouden.² Een latere bewoner van dit huis, Antonius Hund, bevestigde dat in de slaapkamer van zijn dochter Mimi het loket nog aanwezig was. Vanaf 1 januari 1875 kreeg hij hulp van postbode H.J. Roelofsen. Op 4 juli 1906 overleed zijn vrouw. Hij overleed op 21 juni 1907. Of hij zelf een instrument heeft bespeeld, is mij

niet bekend. Het zijn de eerste gegevens die gevonden zijn over de harmonie, geen oprichtingsakte of datum, alleen gegevens die door overlevering zijn opgetekend.

Het eerste archief waarin ik zeker iets zou vinden over Harmonie St. Caecilia, was dat van de Geldersche Bode in Groenlo. Het is leuk werk, maar tijdrovend, oude kranten bekijken op microfilm. Het jaar was bekend, dus kon ik beginnen. Na een halfuur had ik het hele jaar 1900 doorgenomen, maar geen enkel bericht gevonden over de oprichting van een harmonie in Lichtenvoorde. Het volgende jaar maar eens onder het apparaat gelegd en jawel hoor, bingo! Op 30 januari 1901 vond ik een heel klein berichtje.

Alhier zal een harmonie gezelschap worden opgericht. De instrumenten zullen betrokken worden van de firma Kessels te Tilburg. Het is te hopen dat het muziekcors den bijval en steun dien ze nodig heeft mag ondervinden.
Dat was alles.

Foto 2: Het huis van Johannes Bernardus van Harxen rond 1900. Later zou hier Willem Wekking (Pereboom) zijn kapperszaak beginnen. Als medeoprichter van de harmonie stelde Van Harxen zijn zolder met de twee ramen boven in het huis ter beschikking voor repetities. De overbuurman was bakker Bloemers. Hier vestigde zich later bakker Staring. Kerkgangers verlaten net de Nederlands Hervormde kerk.

Aangezien dit in januari 1901 bekend werd gemaakt, kunnen we ervan uitgaan dat de oprichting in het jaar ervoor moet hebben plaatsgevonden, aangezien aan de officiële oprichting van een vereniging toch altijd wel

een paar vergaderingen voorafgaan. Ook dat er geld is van een weldoener, blijkt uit dit bericht te kloppen aangezien er instrumenten werden gekocht bij Kessels uit Tilburg. Die was zeker niet de minste.

Foto 3: Mathieu Jozef Hubertus Kessels (*1-3-1858 †21-12-1932) was zijn gehele jeugd al begaan met muziek. Op achtjarige leeftijd kreeg hij zijn eerste muziekles. De in Heerlen geboren Mathijs kreeg op zijn elfde al les van de bekende violist Frederik Hennen. Toen hij vijftien was werd het talent al benoemd tot directeur van de harmonie St. Caecilia te Heerlen. In zijn geboorteplaats begon hij samen met zijn broer in 1880 een zaak in muziekinstrumenten. In de loop van 1886 verhuisde hij het bedrijf naar Tilburg. Aan het Wilhelminapark in Tilburg begint hij zijn fabriek met twee Saksische werklieden die vooral muziekinstrumenten repareerden. De reparatie-inrichting draait dermate goed dat er spoedig extra personeel nodig is. Onder de arbeiders – het aantal is inmiddels gestegen tot zes - ontstaat de behoefte om ook nieuwe instrumenten te gaan maken. In een voormalig paraplu-fabriek aan de Wolstraat wordt in 1889 de fabriek daarvoor uitgebreid. In de periode 1892 -1897 groeit het aantal werknemers van 43 naar 62. In 1897 koopt hij aan de Industriestraat vier percelen grond. Hierop laat hij een nieuwe fabriek bouwen met een woonhuis 'villa Cecilia'. In de loop van 1898 start de productie van de nieuwe fabriek. In 1902 wordt er een tweede fabriek gebouwd en rond 1903 werken er 218 werknemers in zijn bedrijf.

Foto 4: De twee fabrieken van Kessels aan de industriestraat. Links: de in 1898 gebouwde fabriek, die in 1903 werd uitgebreid. Rechts: de nieuwe fabriek waar bladmuziek werd gedrukt.

Mathieu Kessels was niet alleen zakenman, maar bemoeide zich ook met de oprichting van verschillende harmonieën en fanfares. Hierom was hij ook bekend. Uit het krantenbericht dat niet voor niets de naam Kessels vermeldt, kan niet goed worden opgemaakt dat deze Mathijs ook geholpen heeft met de oprichting van onze harmonie. Hij kan wel de bedenker zijn van de naam. Bewijs is er echter niet voor gevonden, ook niet in de Geldersche Bode, die vermeldt de eerste jaren helemaal geen naam van de harmonie uit Lichtenvoorde. Op 2 juli 1902, een dik jaar na het eerste bericht, vinden we weer wat over de harmonie in de Geldersche Bode.

Jongsleden Zondag-avond gaf de Lichtenvoordsche Harmonie eene goed geslaagde uitvoering op het marktplein, verschillende nummers werden ten gehore gebracht, welke allen grooten bijval mochten verwerven. Het muziekkorps bleek sinds zijn eerste optreden ten huize van den hotelhouder Westerman in november 1901 goed vooruitgegaan te zijn en gerust in 't openbaar te mogen optreden

De eerste dirigent was Gert Zonderland, tevens dirigent van het kerkkoor. Gert Zonderland heeft ook Gradus Martinus Schoenma-

kers geheten. Hij is geboren op 4 januari 1856 te Arnhem als zoon van Geertruida Helena Schoenmakers, de vader was onbekend. Zij trouwt op 8 september 1858 met Arij Zonderland te Delft. Deze erkent Gert als zijn kind en zo krijgt hij de achternaam Zonderland. Gert vertrekt rond 1880 naar Lichtenvoorde waar hij afdelingschef wordt op de snijderij en stikkerij van de schoenfabriek van Hulshof. Als we kijken naar het personeelsbestand (36 man) in die dagen, dan is hij één van de eerste personeelsleden. Hij trouwt op 18 juni 1883 met Johanna Antonia (Janna) Holweg, geboren op 15 januari 1860, dochter van Hendrikus van 'den-Nols-zienen-Driekes' Holweg en Janna Hendrika ten Barge. Het echtpaar Zonderland-Holweg was woonachtig op het terrein van Hulshofs Verenigde fabrieken. Hier waren in die tijd voor het personeel van Hulshof drie woningen gebouwd, kleine arbeiderswoningen die rond 1919 zijn afgebroken. Lang zal de familie er ook niet gewoond hebben, want het echtpaar kreeg maar liefst negen kinderen. In 1906 verhuisde het gezin naar de Rapenburgsestraat, de voormalige woning van Engelina Hulshof. Dit huis werd door de familie tot 1915 bewoond. Op 20 januari 1924 overleed Gert Zonderland. Zijn vrouw overleed op 15 maart 1930.

Foto 5: Gradus (Gert) Martinus Zonderland (*4-1856 †20-1-1924). Hij was de man van de vrijetijdsbesteding, zoals Herman Olijslager hem al eens omschreef. Niet alleen was hij dirigent van het r.-k. kerkkoor en de harmonie St. Caecilia, ook bespeelde hij meerdere instrumenten, zoals de contra-bas, piano en viool. Ook zijn voordrachten vielen in de smaak.

Foto 6: De familie Zonderland rond 1910. De eerste rij vlnr: vader Gert, dochter Nellie, moeder Janna Zonderland -Holweg, schoonmoeder Hanne Holweg-ten Barge. Naast haar staat Riek. Staand op de tweede rij vlnr: Gert (Gradus Johannes), Harrie (Hendrikus Gradus Franciscus), Mina Marie (Theodora) en Jan (Johannes Antonius). Alle kinderen hebben op latere leeftijd Lichtenvoorde verlaten. Alleen Anna (Johanna Hendrika Maria) trouwde, met de schilder H.A. Kruip en was woonachtig in de Rentenierstraat.

Op 12 november 1902 is er opnieuw een bericht over de harmonie in de Geldersche Bode. Voor het eerst wordt er gesproken over harmonie St. Cecilia uit Lichtenvoorde. De schrijfwijze is zonder de a, net als de villa van Mathieu Kessels. We gebruiken vanaf hier de Latijnse naam, St. Caecilia, zoals die ook op de website van de harmonie staat vermeld. Het bericht is een aankondiging dat op 16, 17 en 18 november ten huize van caféhouder D. Manschot in de Dijkstraat een concert zal plaatsvinden. Dit café stond op de plek waar later Hotel Industrie kwam. De harmonie begint nu volgens de krant echt vorm te krijgen. Er wordt op 10 februari 1904 opgetreden in samenwerking met het kerkkoor. Dat betekent dus een drukke avond voor dirigent Gert Zonderland. In de pauze zijn er voordrachten die worden begeleid door, zoals de krant zegt, 'snaarmuziek', hetgeen bij het publiek zeer in de smaak valt. Dit is voorlopig het laatste bericht dat men van harmonie St. Caecilia vindt

in de Geldersche Bode. Tussen 10 februari 1904 en 19 juni 1907 vinden we geen berichten meer over optreden, zelfs een optreden tijdens de kermis wordt niet gemeld.

De oprichting van een feestgebouw. Op 6 februari 1901 schrijft de Geldersche Bode:

Ten Huize van den hotelhouder Weijenborg (latere Koppelpaarden) vergaderden jl. vrijdagavond een 20-tal ingezetenen. Het doel dezer samenkomst was om het stichten van een feestgebouw, waarin ter gelegener tijd voorstellingen, muziekuivoeringen, vergaderingen of andere bijeenkomsten konden gehouden worden. Want maar al te vaak heeft de ondervinding geleerd dat hier ter plaatse hiervoor geen geschikt lokaal is. In beginsel werd tot de oprichting besloten. Een commissie bestaande uit de heren H.W. Jaartsveld, J. Hulshof H.B. Sterenborg, H. Hulshof en G.J. Kuyjpers zal trachten het hiervoor benodigde

kapitaal te verkrijgen door het plaatsen van aandelen bij de ingezetenen. De kosten van zulk een feestgebouw met den grond werden globaal geraamd op fl. 5000 gulden. Tijdens de vergadering werd door deze 20 tal persoonlijk al fl.800 ingelegd.

Tot zover het opmerkelijke bericht, maar een vervolg is er niet. Er komen geen berichten van een inzamelingsactie of bouwactiviteiten. Wel is er een bericht op 8 oktober 1903: *Naar wij met genoeg vernemen zal door de harmonie St. Cecilia alhier op maandag 12 oktober ten huize van Th. Manschot een concert worden gegeven. Van bevoegde zijde deelt men ons mede, dat dit hoofdzakelijk geschiedt voor de aandeelhouders en abonnees van eene vroegere muziekvereniging alhier. Bij de ontbinding van deze bleek n.l. een batig saldo in kas te zijn, waarmede echter nog enige aandelen moesten worden afgelost. Aandeelhouders hebben evenwel van hunne aanspraken op die aflossing afgezien en het batig saldo aan de thans bestaande vereniging geschonken. Waarvoor nu als dankbetuiging vermeld concert zal worden gegeven.*

Dit zou het bedrag kunnen zijn dat bedoeld was voor het feestgebouw. Dat de heren industriëlen afzien van de bouw van een feestgebouw, zou daar mee te maken kunnen hebben. Door het geld te schenken aan een culturele vereniging werd gezichtsverlies vermeden. Met de komst van pastoor Henricus Petrus Jacobus (Thomas) Sanders op 5 oktober 1904 verandert er binnen Lichtenvoorde op kerkelijk gebied niet veel maar wel op sociaal en cultureel gebied. Deze pastoor is initiator van vele veranderingen zoals de oprichting van het Kruisverbond voor drankbestrijding in 1906, de oprichting van de vakbeweging en de stichting van een verenigingsgebouw het St. Antonius Patronaat. Hierover vinden we op 19 juli 1905 een omvangrijk bericht in de Geldersche Bode. Ik citeer hieronder enkele fragmenten uit dit stuk: *Werd alhier reeds sedert eenige jaren behoefte gevoeld aan een verenigingsgebouw waar vergaderingen zouden kunnen worden gehouden, en waar verenigingen hun oefenruimte zouden*

kunnen hebben. De poging in het verleden van particuliere zijde om tot de oprichting van zoodanig gebouw te komen strandde hoofdzakelijk wegens het gebrek aan financiële middelen en morele ondersteuning. Thans evenwel schijnt deze zaak een flinke stap nader tot de verwezenlijking gekomen te zijn; door de ijverige bemoeiingen van onzen eerw. herder pastoor Sanders. Want na de vergadering besloten al een 100-tal leden zich aan te melden voor de vereniging St. Antonius.

Hieruit blijkt nogmaals dat er wel degelijk plannen waren voordat de pastoor met het idee kwam om een verenigingsgebouw te stichten. Ook stelt hij voorwaarden: *Het gebouw moet op de eerste plaats dienen voor de ontwikkeling der jongeren op godsdienstig gebied, daartoe moeten er verenigingen voor jongelieden komen.*

De grond werd door de parochie beschikbaar gesteld en was gelegen achter de pastorie, waar voordien een tuin was met een kolk. Deze kolk was in 1900 door de parochianen in acht dagen tijd gedicht. Op 30 maart 1906 wordt het 'Roomsche Katholieke verenigingsgebouw St. Antonius' aanbesteed. Het metselwerk wordt gegund aan R. Breukers voor fl.5.65 per 1000 stenen, terwijl een deel van het timmerwerk door C. van Ooijen wordt gedaan en het dak door J. Wichman en B. Eppingbroek. Alle bedrijven zijn gevestigd in Lichtenvoorde. Op 22 oktober 1906 is er een vergadering die in de Geldersche Bode als volgt wordt beschreven:

In het sinds enige tijd voor zijne leden geopende St. Antonius Patronaat werd alhier gisteravond de verkiezing gehouden voor een achttal commissarissen die den Eerw. president en vice-president in het bestuur en beheer van het Patronaat zullen ter zijde staan. Gekozen werden: H.L. Witte, H. Weenink, Th. Poelhuis, J.W. Kortbeek, J.B. Meekes, G. Kortbeek, J.H. Holweg en H. Harmsen. Men moest lid zijn van de St. Antoniusvereniging om toegang te krijgen tot het Patronaatsgebouw. Ook werd er geen alcohol geschonken in het gebouw, dit zou immers strijdig zijn met het Kruisverbond. Dat de pastoor alleen bestuurder was van de vereniging, zoals in

‘100 jaar St.-Bonifatiuskerk’ wordt vermeld (blz. 31) wordt door dit bericht tegengesproken.

En dan de kosten van het gebouw, die zullen niet alleen voor rekening van de pastoor zijn geweest. De grond werd beschikbaar gesteld door de kerk, maar ook het 100-tal leden dat zich bij de eerste vergadering had aangemeld zal een bijdrage hebben geleverd. Kortom, de hele katholieke gemeenschap was verantwoordelijk geweest voor de stichting van het Patronaat. Op 7 mei 1907 vinden we een verslag in de krant over de viering van het zilveren priesterwijdingsfeest van de pastoor: *Op 25 maart jl. herdacht de eerw. pastoor H.P.J. Sanders zijn zilveren priesterwijding. Door de vastentijd bleef toen een groot feest achterwege. Echter de leden van het door den eerw. jubilaris alhier opgerichte St. Antonius Patronaat waren evenwel van oordeel dat deze gelegenheid niet onopgemerkt mocht voorbijgaan. Voor zijn jubileum ontving hij van de leden een beeld van St Antonius voor het Patronaat en een bureaustoel voor in zijn studeerkamer.*

Het beeld zou later geplaatst worden in de voorgevel van het gebouw. Tot zover het verhaal rondom het Patronaatsgebouw. Maar, hoe was het nu gesteld met onze harmonie? Dat vertelt ons nu het krantenbericht van 19 juni 1907, de week na het patroonsfeest van St. Antonius van Padua.

Voor het eerst in de parochie werd hier het patroonsfeest van de heilige Antonius gevierd, beschermheilige van het Patronaatsgebouw. Om 8 uur des morgens werd er een hoogmis opgedragen, na afloop hiervan ging het in optocht van de kerk naar het keurig en smaakvol versierde Patronaatsgebouw, waar de leden een flink ontbijt wachtte. Nadien sprak de eerw. pastoor de leden toe en vertelde in eene korte, kernachtige toespraak de geschiedenis van de stichting van het patronaatsgebouw. Des namiddag begonnen de eigenlijke feestelijkheden schiet- en kegelwedstrijden voor de oudere leden en voor de jongeren mastklimmen en een estafette. De hele middag werd opgeluisterd door het nieuw opgerichte harmoniekorps, dat ondanks zijn nog jeugdigen leeftijd reeds verschillende stukken met goed succes ten gehore bracht.

Foto 7: Het Verenigingsgebouw St. Antonius Patronaat zoals het officieel in 1906 werd genoemd. Het Patronaatsgebouw werd gesticht met als doelstelling het op een hoger peil brengen van ontspanning en vrijetijdsbesteding. Er werden toneel- en muziekvoorstellingen gegeven. Ook waren er vergaderruimtes.

In 1907 werd besloten om het zangkoor en de harmonie van elkaar te scheiden. De nieuwe St. Antonius vereniging zou de zorg over de harmonie op zich nemen, hoewel de vereniging ook druk was met cultuurwerk zoals de oprichting van een toneelgezelschap dat op 12 februari 1908 zijn eerste optreden had.

Behalve de stichting van de uit patronaatsleden gevormde zangvereniging 'Laudate Dominum' en de oprichting van een jongerenkruisverbond, blijft het op muzikaal gebied akelig stil. Op het patroonsfeest van de heilige Antonius op 13 juni 1908 trad het Harreveldse studentenkorp op dat veel lof kreeg. Bij de feestelijke opening op 2 juli 1908 van de tramlijn tussen Lichtenvoorde en Zeddum komt een muziekkorps uit Varsseveld de boel opvrolijken. Pas bij de patroonsdag van de heilige Antonius op 13 juni 1909 vinden we een klein berichtje tussen het verslag van die dag. Het luidt als volgt:

Na de H. mis trokken de leden van de St. Antonius vereniging in optocht, onder leiding van het reeds tamelijk geschoolde Lichtenvoordse muziekkorps naar het versierde Patronaatsgebouw.

Hier lezen we dus een hernieuwde kennismaking met de muziek; na een lange tijd van stilte is er eindelijk weer wat nieuws. Wie waren de gangmakers? Welke leden speelden in het korps? Dit zijn vragen waar we geen antwoorden op krijgen via de toenmalige media, maar op 4 juli 1909 vinden we ineens een bericht dat ons wat meer vertelt. Het vermeldt het 12½ jaar bestaan van de 'Onderlinge Hulp', een ondersteuningsfonds dat geldelijke steun uitkeerde aan zijn leden ingeval van ziekte. Ruim 250 leden trokken met een extra tram van Lichtenvoorde naar Zeddum om daar dit heuglijke feit te vieren, een uitje dat opgeluisterd werd door onder meer het Lichtenvoordse harmonieorkest:

Bij aankomst in Montferland werd door ons harmoniecorps, dat onder directie van den heer Zonderland flinke vorderingen had gemaakt, enige muziekstukjes ten gehore gebracht.

Ook het avondfeest werd opgevrolijkt door de harmonie die samen met de toneelvereniging in het Patronaatsgebouw voor een gezellige

avond zorgde. Hoewel de naam St. Caecilia niet in het stuk voorkomt blijkt Gert Zonderland nog steeds de dirigent te zijn van de harmonie. We zien dat de harmonie zich steeds meer laat horen bij verschillende evenementen. Zo wordt ook de kermis opgeluisterd met een concert op het feestterrein en is ze duidelijk te horen op de jaarvergadering van het Kruisverbond die op 8 oktober 1909 werd gehouden.

Rond 1910 krijgt Lichtenvoorde te maken met een nieuw fenomeen, het voetbal. De eerste Lichtenvoordse voetbalclub was T.O.P. (Tot Ons Plezier), die rond 1910 werd opgericht. Achter het huis van H.A. Hulshof-Roggen (nu garage Wessels aan de Dijkstraat) lag op een heideperceel van Schilderink uit Vragender het eerste eigen sportterrein van de voetbalclub Tot Ons Plezier. In die tijd werd voetbal door r.-k. kerkelijke autoriteiten, ook door de pastoor van Lichtenvoorde, beschouwd als zedenverwildering. De pastorie werkte het georganiseerde voetbalspel dus krachtig tegen, waardoor de letters T.O.P. in de volksmond al gauw "Tegen Onze Pastoor" gingen betekenen. Feit was dat de pastoor de voetballers de toegang tot het toen populaire Patronaatsgebouw ontzegde en de ouders van de jongens ernstig onderhield over de misdragingen van hun kinderen. De kerk had in die tijd een grote invloed op het dagelijkse leven. Ook de harmonie speelde in op dit nieuwe fenomeen. Zo is bekend uit verschillende kranten dat zij tijdens voetbalwedstrijden van de voetbalclub T.O.P. rond 1910 in de rust het publiek vermaakte met haar muziek, maar ook rond de inwijding van de Bonifatiuskerk op 26 augustus 1913 had de harmonie St. Caecilia met als dirigent Gert Zonderland de muzikale leiding. Tot zover het eerste deel over het ontstaan van onze harmonie. In de volgende periodiek bespreken we de periode van 1913 tot 1940.

Foto 8: Voetbalclub T.O.P., Tot Ons Plezier, in de volksmond 'Tegen Onze Pastoor' genoemd, rond 1910. Op de foto zittend vlnr: Jan Hulshof, H. van Wijngaarden en Herman Leferink. Staand vlnr: H. Hulshof-Wiegerink, H. Hulshof-Eras, B. van Wijngaarden, B. Leferink, B. Ormel, geheel in het zwart met vlinderdas waarschijnlijk de scheidsrechter, H. Lelivelt, J. Huinink (met hoed), H. Wildenborg (oud- wethouder), Jan Kothuis, onbekende man met witte boord, vervolgens H. ten Have en met pet H. Leferink, broer van de twee andere Leferinks.

Noten

1 Periodiek 'de Lichte voorde', nummer 18, blz 31.

2 Elna, 3 april 1980, Willem Wekking Pereboom: Een stukje oud Lichtenvoorde gaat verdwijnen.

Fotoverantwoording

Foto 1, Collectie Oudheidkunde Vereniging Lichtenvoorde.

Foto 2, 8, Collectie BHW van Lochem

Foto 3, 4, Collectie RHC Tilburg

Foto 5, 6, Diacollectie Gemeentearchief Lichtenvoorde

Foto 7 Collectie Gerhard Eppingbroek

Boerderij Huinink; globale genealogie bewoners en ouderdom boerderij

Door Sander Hunink

Inleiding

Al in mijn vroegste herinneringen blijkt dat ik nieuwsgierig ben, in de breedste zin van het woord. Een van de gevolgen daarvan is dat ik een ‘gezonde’ interesse heb naar mijn voorouders en mijn herkomst. Ik wil weten waar ik vandaan kwam. Niet alleen hoe mijn voorouders heetten of waar ze geboren werden, trouwden, baarden en stierven, maar ook hoe zij woonden. Waar en met wie? Hoe zag het landschap eruit? Welk beroep hadden zij? Waren zij daarin succesvol of juist niet? Welke stappen maakten zij en onder welke omstandigheden? Door die nieuwsgierigheid heb ik ontdekt dat mijn familie uit Lichtenvoorde afkomstig is, specifiek van de boerderij Huinink ten noordwesten van de kern Lichtenvoorde, nu Europaweg nr. 9. De zoektocht naar mijn herkomst heeft ook geleid tot het schrijven van een boek over de familie Hunink. Daarvoor heb ik onder meer contact gezocht met de Vereniging voor Oudheidkunde Lichtenvoorde (VOL), die mij verzocht heeft een kort artikel te schrijven over mijn resultaten tot nu toe met betrekking tot Lichtenvoorde.

Genealogie van de bewoners van Huinink

Ik stam af van Berent Huinink (later Huninck genoemd), geboren in 1748 te Lichtenvoorde als zoon van Jan Hendrik Huinink en Enneken Stegers. Berent vertrok rond 1770 naar Amsterdam om daar zijn heil te zoeken. Zijn zoon zou zich later vestigen in Deventer, waar de familie Hunink vier generaties kuipers heeft voortgebracht, waaronder mijn overgrootvader, en de bekende Anton Hunink van de vleeswarenfabriek eind 19e eeuw tot medio 20e eeuw. Deze vleeswarenfabriek is vergelijkbaar met UNOX nu.

Berent Huinink was niet de enige die vanuit de Achterhoek naar Amsterdam zou vertrekken. Berent was namelijk de tweede zoon. Zijn broer Jan Huinink, de oudste zoon, zou de boerderij Huinink erven, evenals de oudste zonen van de generaties voor hem.

Om mijn eigen geschiedenis nog verder te kunnen achterhalen, moest ik de genealogie van de familie Huinink verder terug nagaan. Aan de hand van de genealogische bronnen in het Erfgoedcentrum Achterhoek Liemers, het Gelders Archief, de VOL en transcripties van originele aktes door onder meer leden van de VOL en o.a. Bennie te Vaarwerk van de Stichting Stad en Heerlijkheid Borculo, heb ik een genealogie kunnen maken van de bewoners van de boerderij Huinink. Tijdens mijn speurtocht door vele archieven was het soms lastig zoeken naar verbanden tussen verschillende namen door de vele schrijfwijzen van de naam Hunink en Huinink (lees verder onder het kopje Spelling). Ook bleek dat de naam Huinink veel voorkwam in Lichtenvoorde en in de regio, zodat ik de Huininks in Lichtenvoorde nauwkeurig in beeld moest brengen om goed zicht op mijn eigen familietak te krijgen. Het leggen van relaties of verbanden tussen namen was mogelijk door de vele DTB aktes, maar ook de beschrijvingen van de af te dragen pacht van de boerderij aan de leenheer en bijzonderheden in het Markeboek van Lichtenvoorde, Lievelede en Zieuwent. In deze bronnen blijkt dat vanaf het prilleste begin de boerderij bewoond werd door de familie Hunink of Huinink. De naam van de boerderij is nauw verbonden met haar bewoners en het is vooralsnog niet duidelijk of de familie de naam heeft gegeven aan de boerderij of dat de bewoners werden vernoemd naar de boerderij waar zij woonden. De ouderdom van de boerderij en de eerste vermelding geven wellicht een aanwijzing en deze wordt onder het kopje Ouderdom boerderij Huinink verder beschreven.

De boerderij Huinink staat in Lichtenvoorde ook wel bekend onder de naam Hunink-Jans of Orriëns. Dit heeft te maken met de laatste eigenaren van de boerderij die er zo’n 125 jaar hebben gewoond. De familie Orriëns is zeker belangrijk geweest in de geschiedenis van de

boerderij en de betekenis voor Lichtevoordenaren, die er onder meer in de Tweede Wereldoorlog een schuilplaats vonden. De meest recente geschiedenis van de familie Orriëns, is al eens beschreven in de Lichte voorde door Nic Adema in nr. 58 (Adema, 2009). Ondanks de ogenschijnlijke lange bewoning van de familie Orriëns op Huinink, is haar aandeel in de geschiedenis van de boerderij betrekkelijk kort. Pas in 1848 is het eigendom van de boerderij overgegaan van de familie Huinink op

de familie Orriëns, doordat de laatste Huinink (Johannes Bernardus) in 1847 overleed en zijn weduwe hertrouwde met de knecht Hermanus Orriëns. Daarmee trouwde de familie Orriëns zich in op de boerderij. Dit betekende niet alleen het begin van de geschiedenis van de familie Orriëns in Lichtenvoorde op de boerderij Huinink - de familie komt namelijk uit Groenlo - maar ook de redding en continuering van het gebruik van de boerderij.

1. Boerderij Orriëns (Huinink) aan de Europaweg in 2006.
Foto: Henk Hanselman

Spelling

Om iets meer inzicht te krijgen in de oorsprong van de naam Hunink en Huinink, heb ik onder meer gekeken naar de grammatica en spellingsregels van het Nederlands door de tijd heen. Vanaf eind 16e eeuw tot begin 17e eeuw wordt de naam Hunink en Huninck ook geschreven als Huininck, later Huijninck, vaak zijn er verschillende schrijfwijzen door elkaar in één zin. Vanaf de 19e eeuw lijkt er meer consensus te zijn over de schrijfwijze, al is het wel opvallend dat mijn familietak van Huininck weer overgaat op de modernere schrijfwijze Huninck (en later uiteindelijk Hunink), terwijl andere takken van de familie

in Lichtenvoorde spelling Huinink aanhouden. De uitspraak in Lichtenvoorde blijft echter Hunink. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de spelling van het Middelnederlands en de overgang naar het (Vroeg)Nieuw Nederlands (Van den Toorn et al., 1997). Het Middelnederlands kende nog geen vastgelegde regels voor spelling, zodat teksten voornamelijk fonetisch werden opgeschreven. Vanaf de renaissance gebruikte men het Latijn als voorbeeld, zodat het alfabet 23 tekens kende. Een aantal letters en taalkundige ‘hulpmiddelen’ die we heden ten dage kennen, had men nog niet. Hierdoor konden verschillende schrijfwijzen naast elkaar bestaan. Eén van de

spellingsregels van het Middelnederlands was dat om een lange uitspraak aan te geven van een klinker, een ‘e’, ‘i’ of ‘y’ werd toegevoegd (Gallée, 1901; Van den Toorn et al., 1997). Zo werd Huninck (dat uitgesproken wordt als Huunink) geschreven als Huininck, Hueninck of Huyninck (met dezelfde uitspraak). De spellingsvormen kwamen soms naast elkaar voor, terwijl daar in de praktijk niets van te merken (horen) was. Later werd een ‘j’ toegevoegd aan de ‘i’ (ij) om de ‘i’ afzonderlijk uit te spreken. Daardoor kan er verwarring zijn ontstaan als de oudere schrijfvorm Huyninck werd geschreven als Huijninck. Dat had gevolgen voor de spelling en de uitspraak van de naam. Een lange u werd aangegeven met een accent, zodat bijvoorbeeld Arnoldus Huninck in Deventer in het Bevolkingsregister van 1829 werd geschreven als ‘Húninck’. Eenmaal Huinink, werd het waarschijnlijk ook zo uitgesproken, alhoewel het Nedersaksisch dialect in de Achterhoek - en ook van Deventer - lang heeft gezorgd dat Huinink ook als Huunink werd uitgesproken. In de 20e eeuw heeft men waarschijnlijk de uitspraak veranderd en is men de officiële uitspraak gaan hanteren zoals het inmiddels ook gelezen werd, terwijl men in de omgangstaal (het Lichtenvoords) wel degelijk Hunink bleef zeggen. Hunink (de uitspraak Huunink) lijkt dus de ‘oervorm’ te zijn van de naam, gezien de schrijfwijzen van de eerste vermeldingen van boerderijnamen en persoonsnamen in oorkondes, aktes en verpondingen.

De uitgang -ink is verder typisch voor oude Germaanse samengestelde namen in de Achterhoek en Twente. In Friesland (-inga), Groningen, Drenthe, maar ook grote delen van Noordwest-Europa, is de uitgang -ing wijdverbreid (Mantingh, 2014). De betekenis (‘afstammeling van’, of ‘in het bezit van’) blijft echter hetzelfde.

Ouderdom boerderij

Het achterhalen van de ouderdom van de boerderij was een flinke zoektocht. Over de boerderij Huinink is al eens een tipje van de geschiedenisluier opgelicht in een periodiek de Lichte voorde. Volgens de Lichte voorde

nr. 54 van april 2007 gaat het hier om een oude boerderij met een lange geschiedenis: ‘Een van de oudste boerenerven in Lichtenvoorde is het erf Huinink aan de Europaweg, beter bekend als Orriëns. Het erf ligt op een zandrug aan de vroegere loop van de Ruurlose Beek, tegenwoordig Baakse Beek genoemd. De huidige boerderij is een hallehuis waarvan de oudste delen uit 1770 stammen. Het pand staat op de gemeentelijke monumentenlijst. Veel Lichtenvoordenaren met de naam Huinink danken hun naam aan de vroegere bewoners van deze boerderij’.

Een andere uitgave zegt: ‘Hunink is een zeer oude boerenplaats, die al in de middeleeuwen bestond. Op de achtergevel is in de muurankers het jaartal 1729 te lezen.’ (de Lichte voorde nr. 58, april 2009).

De eerste vermelding van de boerderij, die ik gevonden heb, komt voor in de Rekeningen van het Ambt Lichtenvoorde uit de 16e eeuw. De boerderij zelf wordt niet genoemd, alleen de naam van de pachter die pacht moest afdragen. In de rekeningen staat aangegeven dat de heer Bartholt Hunynck bepaalde pacht moest afdragen in 1519. Op dezelfde manier moesten de volgende pachten worden betaald (Te Vaarwerk, 2015):

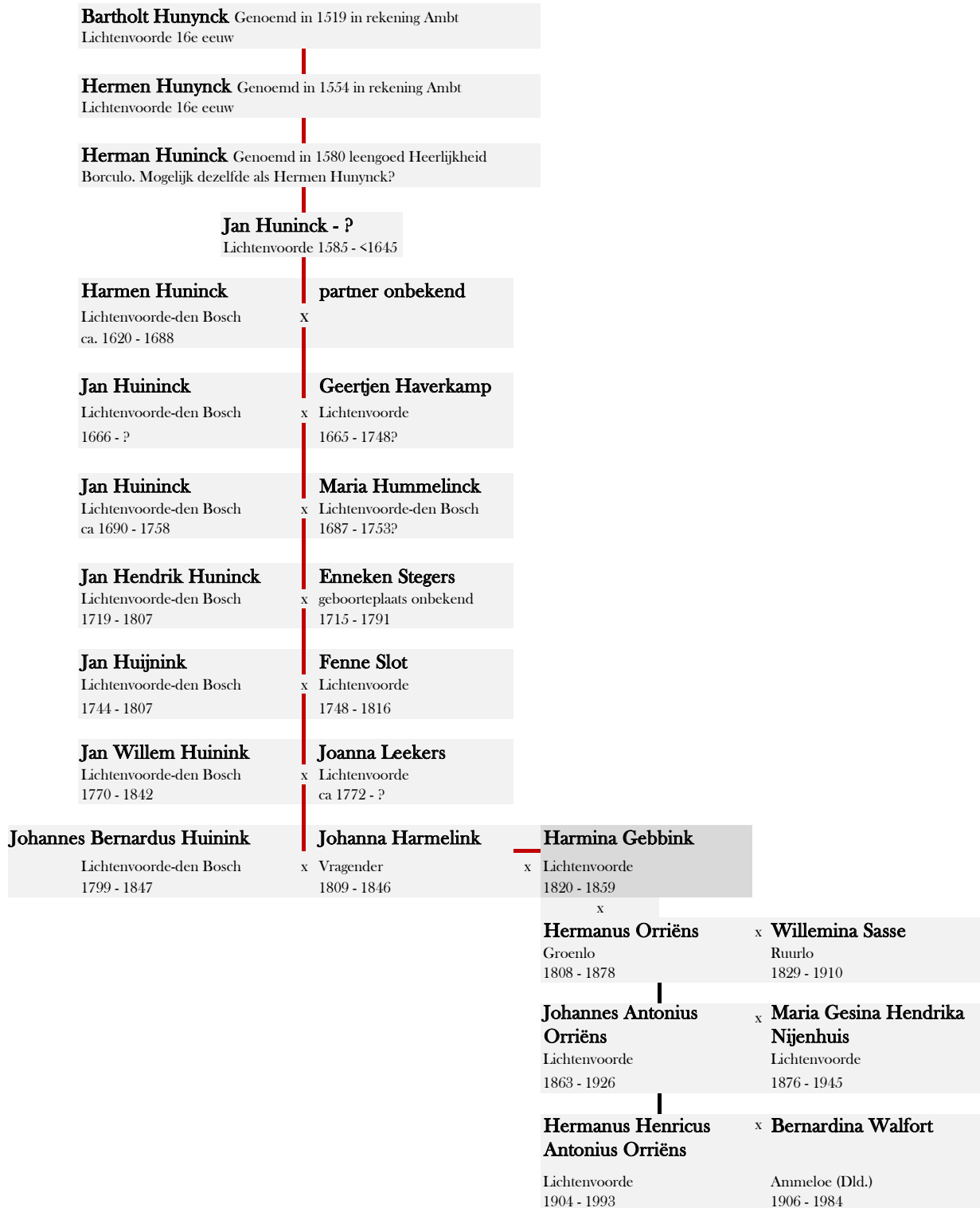
Van Bartholt Hunynck 1 pair hoenre ind 1 boethe vlasses.

van Bartholt Hunynck 2 pachtvarcken.

van Bartholt Hunynck 11 molder 1 scepell roggem, 7 molder 1 scepell boickweyte ind 1 scepell haveren.

Deze pacht werd vaak genoemd in samenhang met de af te dragen pacht van de goederen Groot en Klein Avinck. Klein Avinck betreft nu het bekende Erve Kots (de Lichte voorde, nr. 49). Bennie te Vaarwerk geeft ook aan in een stuk over de geschiedenis van Lichtenvoorde, dat Huninck en Avinck als pachtgoederen van het Huis Lichtenvoorde worden genoemd¹. De vermelding van de af te dragen pacht door Huninck en Avinck wordt door de eeuwen heen steeds in samenhang met elkaar vermeld, tot aan 1699 (zie Te Vaarwerk, 2015a; Te Vaarwerk, 2015b; Hanselman, 1990).

Eigenaren boerderij 't Huinink : Huinink-familie

Figuur 1. Overzicht genealogie eigenaren van de hofboerderij Huinink (vroeger: Hunink) bij Lichtenvoorde, vanaf de eerste vermelding in de Rekeningen van het Ambt Lichtenvoorde tot en met de tegenwoordige tijd.

De laatstgenoemde vermelding is belangrijk, want de genealogie van de familie Huinink die op de boerderij Huinink woonde gaat terug tot zeker 1691 als Jan, soon van Harmen Huijninck uyt den Bosch [ten noordwesten van de kern Lichtenvoorde], trouwt met Geertjen Havercamp. Zijn vader, Harmen Huijninck, wordt onder meer genoemd in de hoofdschatting van 1653 in Lichtenvoorde². Hij wordt ook in 1645 genoemd in verband met zijn vader Jan Huninck³. Ik heb geen vermelding van een andere boerderij Hunynck of Huijninck kunnen vinden in de buurt van Lichtenvoorde. Meer zekerheid kreeg ik, toen ik een kaart van Jan van Lindt uit 1650 onder ogen kreeg van 't Zieuwent, met onder meer Lichtenvoorde. Bij Lichtenvoorde is een boerderij op de kaart opgenomen op exact dezelfde plaats als de huidige boerderij Huinink. Daarnaast wordt een hooiland met de naam 'Huinincks beeckmate' genoemd. Samen met de hiervoor aangegeven vermeldingen, kan

met zekerheid worden geconcludeerd dat de boerderij Huinink al in 1519 bestond op de plek waar deze nog steeds staat. De ouderdom en vermelding van de boerderij komt overeen met de ouderdom van erve Kots (vroeger Klein Avinck geheten), dat volgens Erve Kots wordt geschat op 1500. Daarmee klopt de beschrijving in de Lichte voorde dat het erf van Huinink al in de (late) middeleeuwen bestond en als één van de oudste erven kan worden beschouwd in Lichtenvoorde.

De familie Huinink is terug te voeren op de vermelding van Bartholt Hunynck in 1519. Als in gedachten wordt gehouden dat veelal de oudste zoon de boerderij erfde en dat een zoon vaak de naam kreeg van zijn grootvader of overgrootvader, is er geen twijfel over de genealogie van de familie Huinink op de boerderij. De genealogie van de bewoners van de boerderij Huinink, vanaf de 'stamvader' Bartholt Hunynck tot Hermanus Henricus Antonius Orriëns, heb ik opgenomen in figuur 1.

Noten

¹ <http://oudheidkundelichtenvoorde.nl/node/335>

² laatselijk bestuur van de Heerlijkheid Lichtenvoorde. Archieftegenwoordig nummer 0115 – Inventarisnummer 34. Lichtenvoorde. Verbaal van de uitzetting van de hoofdschatting - Jaar 1653.

³ Archieven van de Hervormde gemeente Lichtenvoorde. Inventarisnummer 96. Register houdende: overzicht van legaten en giften, 1626-1643, uittreksel van gerichtspocollen handelend over schenking van obligaties en landerijen, 1625, 1628, 1637, 1641, 1643, 1656, rekening en verantwoording van het beheer van armenrenten, 1642-1669.

Bronnen

- Adema, N. (2009). Den geest van Hunink-Jans 2. Blz. 42-46 uit: de Lichte voorde. Nr. 58. April 2009. Lichtenvoorde.
- Gallée, J.H. (1901). Henne, hunne en hune en hunne samenstellingen. Blz. 46 t/m 58 uit: Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. Jaargang 20. E.J. Brill, Leiden 1901.
- Hanselman, H. (1990). Leengoederen in het Kwartier van Zutphen anno 1699. Transcriptie 'Register ofte ligger van de lheengoederen in de Graefschap Zutphen gelegen'. Lichtenvoorde.
- Mantingh, A.J. (2014). Oorsprong van plaatsnamen in Drenthe.
- Te Vaarwerk, B. (2015a). Rekeningen van het ambt Lichtenvoorde en van de Lichtenvoordse goederen in het ambt Bredevoort, Pasen 1519 - Pasen 1520, Martini 1553 - Martini 1554 en Martini 1555. Stichting Stad en Heerlijkheid Borculo Bronnenpublicatie 2 (1998). Herzien uitgave 2015, Eibergen.
- Te Vaarwerk, B.H.M. (2015b). Rekening van de Heerlijkheid Borculo over 1580-1581. Uitgegeven door: Stichting Stad en Heerlijkheid Borculo. Bronnenpublicatie 6. Borculo 2008. Webversie: Eibergen 2015.
- Van den Toorn, M.C., W. Pijnenburg, J.A. van Leuvensteijn en J.M. van der Horst (red.) (1997). Geschiedenis van de Nederlandse taal. Amsterdam University Press, Amsterdam.

Lando van den Berg en zijn werk in Lichtenvoorde en Vragender

Door Henk Hanselman

Sinds enige tijd is er een toenemende belangstelling voor de architectuur en kunstvormen uit de periode 1940-1965, de zogenaamde wederopbouwperiode. In het kader daarvan heeft de gemeente Oost Gelre onlangs een inventarisatie laten maken van de cultuurhistorische waarden in de dorps- en stadsuitbreidingen van de gemeente. Alle voornamelijk naoorlogse bouwwerken en woonhuizen maakten deel uit van het onderzoek, ook de toegepaste kunst in en aan gebouwen behoorde tot het onderzoeksgebied. Het resultaat is een lijvig rapport met veel interessante informatie. In het rapport is er aandacht voor de mozaïeken van Joop Kruijff en het glas-in-betonraam van Marius van Beek. Lando van den Berg, die landelijk bekend is en in Lichtenvoorde en Vragender relatief veel werk heeft nagelaten, wordt niet genoemd. In dit nummer (de Lichte voorde nov. 2017) aandacht voor zijn werk.

Wie was hij

Lando van den Berg was een monumentaal kunstenaar uit de wederopbouwperiode, vooral bekend geworden als glazenier van kerkramen. In de Bonifatiuskerk in Lichtenvoorde bevinden zich een muurschildering, een geglazuurd reliëf en zeven gebrandschilderde glas-in-loodramen van hem. In de Antonius van Paduakerk in Vragender zijn vijf gebrandschilderde glas-in-loodramen te bewonderen en een wandschildering van Franciscus van Assisi. Hij is ook de ontwerper van de Fatimakapel aan de Poelhuttersslatdijk en de maker van het wandreliëf en de muurschildering in de kapel. Een andere muurschildering van hem in het vroegere St.-Bonifatiusziekenhuis is tijdens de verbouwing tot appartementencomplex verloren gegaan. Al met al een opmerkelijk groot aantal werken uit de vijftiger jaren van de vorige eeuw van deze landelijk bekende kunstenaar. Van den Berg was een veelzijdig kunstenaar. Op het gebied van de monumentale kunst heeft hij behalve glas-in-loodramen ook wandschilderingen,

reliëfs, mozaïeken en composities met lagen gekleurde beton gemaakt (sgraffito).

Leven en werk

Lando van den Berg werd geboren in Wamel op 12 juni 1913 als Jan Willem van den Berg. Hij overleed op zesenvijftigjarige leeftijd op 6 oktober 1969 te Amsterdam. Hij was zoon van de schipper Franciscus Antonius van den Berg en Johanna Wilhelmina Gubbels. Op 7 september 1933 trad hij in bij de franciscanen te Bleijerheide en op 3 maart 1940 werd hij in Weert tot priester gewijd.

Na zijn wijding verhuisde hij naar de gemeente van de franciscanen in de pastorie van de Mozes- en Aäronkerk aan het Waterlooplein in Amsterdam om er te studeren aan de Rijksnormaalschool voor Tekenonderwijzers. Van den Berg was tijdens de Tweede Wereldoorlog actief in het verzet. In 1942 moest hij vluchten en trok hij naar Zwitserland. Tijdens de oorlog studeerde hij in Fribourg (Zwitserland) en Parijs. Na de oorlog, terug in Nederland, behaalde hij in 1946 de akte M.O. tekenen en ging hij les geven in Rotterdam. Na enkele jaren onderwijs verhuisde hij in 1950 weer naar Amsterdam en heeft vanaf die tijd tot aan zijn dood als kunstenaar en franciscaan-priester gewerkt vanuit de pastorie aan het Waterlooplein. Op 6 oktober 1968 tijdens restauratiewerkzaamheden in de Oude Kerk op de Wallen werd hij onwel en overleed later. Hij had zijn hele leven een zwakke gezondheid gehad. Volgens zijn necrologie was hij voor zijn omgeving een hartelijk persoon. In de kunst wist hij zijn geloof en priesterschap te beleven. Als franciscaan: beeldend preken en getuigen van God en zijn schepping.

Als monumentaal kunstenaar maakte hij onder meer glas-in-loodramen, mozaïeken, muurschilderingen en reliëfs. Zijn glaswerk is vooral figuratief, met langgerekte mensfiguren, een sterke detaillering en gekleurde omkadering om de figuurgroepen.

Op enkele ornamentale vensters na, heeft hij als glazenier steeds figuratief gewerkt. Zijn glas-in-loodramen zijn altijd gebrandschilderd en vallen op door de grote gedetailleerdheid van de beschildering. Dit is vooral te zien in zijn werk uit de jaren vijftig in Vragender en Lichtenvoorde en in de herbouwde kerk 't Oude Bosje te Rotterdam.

Vanaf de jaren zestig liet hij het grisaileren,

dit is het schilderen tegen een grijze achtergrond, in zijn werk achterwege en werden zijn ramen lichter. Hij restaureerde de 17de-eeuwse wandschilderingen in de Oude Kerk op de Wallen te Amsterdam en adviseerde de Rijksdienst voor Monumenten bij de restauratie van de schilderingen in het Koninklijk Paleis op de Dam en in de Nieuwe Kerk. In 1952 maakte hij een altaarschildering voor de Generale Curie van de Franciscanen aan de Via S. Maria Mediatrice te Rome. Hij was lid van de Algemene Katholieke Kunstenaarsvereniging.

1. Lando van den Berg, 1913 – 1969.

2. Afbeelding links Melchisedek.

3. Afbeelding rechts Abraham.

Lichtenvoorde, de schilderijen van Melchisedek en Abraham in de Bonifatiuskerk

In de Bonifatiuskerk van Lichtenvoorde heeft hij muurschilderingen aangebracht links en rechts van het hoogaltaar in de nissen van het koor. Links staat Melchisedek die brood en wijn uitreikt aan Abraham die rechts van hem staat. Op de achtergrond staan twee soldaten met lansen. Aan de rechterkant is een voorstelling gemaakt van het offer van Abraham. Abraham, met een mes in de hand, houdt Isaak vast, die op het offeraltaar knielt. Rechts van hem staat de ram, met zijn poten verward in doornstruiken. Boven Isaak zweeft een engel die Abraham tegenhoudt. Opvallend zijn de langgerekte puntige mensfiguren die

kenmerkend zijn voor het werk van de kunstenaar.

De schildering werd in 1953 gemaakt na een verbouwing.

Lichtenvoorde, Sint Bonifatiusreliëf in het boogveld boven de ingang

In de boog boven de ingang van de Bonifatiuskerk maakte Lando van den Berg een reliëf. Centraal staat de patroon van de kerk, St.-Bonifatius, met mijter en aureool. Zijn naam staat in het aureool. In zijn rechterhand houdt hij een zwaard vast en in zijn linker- een boek. Hij wordt omringd door de symbolen van de vier evangelisten. Onder zijn voeten kronkelen twee draken.

Bonifatius zou in het jaar 754 bij Dokkum door de Friezen zijn vermoord samen met 52 metgezellen. De legende vertelt, hoe hij nog probeerde met een dik evangelieboek zijn hoofd tegen het zwaard te beschermen. Tot op de dag van vandaag wordt er in Fulda een boek bewaard waarin beschadigingen te zien zijn, die veroorzaakt lijken te zijn door de houwen van een scherp voorwerp: volgens de overlevering is dat het boek waarmee Bonifa-

tius de slagen probeerde af te weren, hetgeen onwaarschijnlijk is. Het reliëf in Lichtenvoorde is van geglazuurd aardewerk en is gebrand in de Tiglia-fabriek in Tegelen. Het is in 1952 aangebracht toen nieuwe uitgangen aan de kerk werden gemaakt met dubbele deuren en portalen. De kosten van het reliëf waren destijds 1500 gulden plus 160 gulden voor het plaatsen door de firma Breukers.

4. Sint Bonifatiusrelief.

Lichtenvoorde, Antoniusramen in de tegenwoordige doopkapel

De tegenwoordige doopkapel was vroeger de Antoniuskapel met een altaar gewijd aan St.-Antonius van Padua. Antonius leefde in de dertiende eeuw en was een volgeling van Franciscus van Assisi. Hiervoor maakte Lando van den Berg drie ramen, die een eenheid vormen en boven en onder ornamentele velden met in het midden een verticale band bevatten. In het middelste raam, het hoofd-raam, staat Antonius met het Christuskind op zijn rechterarm. Het Christuskind met gespreide armen en Antonius in franciscaanse pij. In het raam links predikt Antonius voor de vissen met op de voorgrond het water waaruit

de vissen omhoog komen en links daarvan een geknielde jongen. Voor de heilige staan twee jongens, achter en naast hem verschillende andere toeschouwers. Volgens de legende wilde men in Rimini (Italië) niet naar zijn prediking luisteren, waarop Antonius zich teleurgesteld afwendde en zich tot de vissen in het water richtte. Deze kwamen van alle kanten aan-zwemmen en stelden zich in rijen voor hem op. Door staartbewegingen betuigden zij hun instemming met Antonius' woord.

5. *Prediking voor de vissen in het linkerraam.*

6. *Antonius met Christuskind in het middelste raam.*

7. *Ezelwonder in het rechter raam.*

In het rechterraam wordt het zogenoemde ezelwonder verbeeld. Het verhaal stamt uit de dertiende eeuw uit de tijd van de ‘ketterij’ der Albigenzen en Katharen in Zuid-Frankrijk en Italië. De Albigenzen ontkenden de godheid van Christus. Antonius zou eens een Albigenzenleider tot het ‘ware geloof’ hebben gebracht door met hem te wedden dat zijn ezel na drie dagen vasten nog voor de hostie zou knielen. Volgens de legende kreeg het dier vanaf dat ogenblik geen eten meer. Na drie dagen werd de voerbak gevuld maar het dier weigerde te eten. Toen Antonius daarop het dier de monstrans met hostie voorhield ging het dier onmiddellijk op zijn knieën en begon

weer te eten waarop de ‘ketter’ zich weer bekeerde tot het ‘ware geloof’. In het raam op de voorgrond zien we de geknielde ezel met twee geknielde misdienaars. Daarachter staat Antonius met priesterstola en met een monstrans in de hand. Op de achtergrond staan de bekeerde Albigenzenleider en verschillende toeschouwers.

Antonius draagt in alle drie de ramen een koord met drie knopen om zijn middel die herinneren aan de drie geloften. Wanneer de ramen in de kapel geplaatst zijn, is niet precies bekend, waarschijnlijk rond 1950 of iets eerder.

Lichtenvoorde, gebrandschilderd raam in de vroegere Mariakapel

Brandschilderen is een techniek waarbij tekening en kleuren op stukjes glas in meerdere fases en bij hoge temperatuur in een glasoven worden opgebrand.

Op de 'karton' (werktekening) wordt door contourlijnen al het lood aangegeven.

Het Mariaraam valt op door zijn kleurrijke detaillering. Maria en kind zijn beide gekroond afgebeeld en dragen een appel in de hand.

Bovenaan op een banderol staat: "Moeder van God de Zoon". In het segment onder Maria: zien we de boom van goed en kwaad met de slang. Helemaal onderaan in het donker zijn Adam en Eva. Eva liggend op de grond. Onder in het raam de tekst: "VAN MARIA VOOR MARIA".

Dit raam, uit 1953, was een geschenk van schoenfabrikant Th. Sterenborg. De kosten waren destijds 1000 gulden.

8. Mariaraam.

Lichtenvoorde, de ramen van de vroegere doopkapel, nu gedachteniskapel

Lando van den Berg maakte ook voor de vroegere doopkapel drie ramen. Het linker- raam beeldt de doop van Jezus in de Jordaan door Johannes de Doper uit. Boven het hoofd van Johannes zweeft de duif als symbool van Gods Geest die neerdaalt uit de hemel zo- als dat in het evangelie van Johannes wordt beschreven. In de ramen wordt Jezus steeds afgebeeld met kruis aureool.

Het middelste raam stelt een kruisafname voor. Al vanaf de middeleeuwen is dit een geliefkoosd onderwerp van kunstenaars. Uit- beeldingen zijn er als zelfstandig kunstwerk met Maria en Johannes onder het kruis en als dertiende statie van de kruisweg in kerken. In dit raam ontbreken Maria en Johannes.

Het rechter raam toont Christus die verrijst uit het graf. In zijn hand houdt Hij de kruisvaan met de letters Alpha en Omega, de eerste en laatste letter van het Griekse alfabet als sym-bool van de visie dat Christus het begin en einde van alles is. Onderaan bij het geopende graf staat een verschrikte soldaat met schild. Onder in het raam de tekst: 'GESCHENK EREWACHT'. De 'Erewacht' was een ge- nootschap dat op gezette tijden bidstonden in de kerk organiseerde.

De gekleurde patronen in deze ramen zijn lichter van tint dan in eerdere ramen. In het latere werk van de kunstenaar zullen ramen ook transparanter worden. De ramen zijn uit 1956. In 1990 werd de doopkapel ingericht als gedachteniskapel.

9. Doop in de Jordaan in het linkerraam.

10. Kruisafname in het middelste raam.

11. Verrijzenis in het rechterraam.

Vragender, de gebrandschilderde glas-in-loodramen in de apsis

In de apsis van de kerk te Vragender maakte Lando van den Berg twee glas-in-loodramen. In het rechterraam zien we van het Heilig Hart. De zittende Christusfiguur wijst naar het hart op de borst en maakt een zegenend gebaar met de rechterhand. Een slang wordt met de voeten in bedwang gehouden. De Christusfiguur is omgeven door de symbolen

van de vier evangelisten: linksboven Johannes als de arend, daarnaast rechts Matheus als de gevleugelde mens (engel), links onderaan Marcus als de leeuw en rechtsonder Lucas als de stier. De devotie tot het Heilig Hart is een eeuwenoude rooms katholieke traditie die berust op de evangelist Johannes die verhaalt over het met een lans doorboren van Jezus' zijde.

12. Franciscus met kruis in het rechter raam.

13. Zittende Christusfiguur in het rechterraam.

In het raam links bevindt zich een afbeelding van Franciscus van Assisi. Hij omarmt een levensgroot kruis. De afbeelding is waarschijnlijk geënt op het visioen van Franciscus in het kerkje van San Damiano in het jaar 1205. In dat visioen werd hij door Christus vanaf het kruis aangesproken: "Franciscus, ga en herstel mijn huis". Hij trok zich als een kluizenaar

terug en ging in armoede leven. Hij verzorgde melaatsen en herstelde kerkjes. Hij deelde het voedsel met de armen en wilde zelf de armste zijn. Franciscus had een bijzondere liefde voor dieren en planten, kortom voor de gehele schepping, vandaar de vogels en vissen in het raam rondom hem.

Vragender, ramen in de vroegere doopkapel

In het raam links staat centraal in beeld een hert dat drinkt uit stromend water met daarin vissen. Op de voorgrond rijst uit het water een boompje met groen blad op. De compositie is ontleend aan psalm 42: “Zoals een hert reikhalst naar levend water, zo reikt mijn ziel naar U, o God.” In het christendom is dopen het ritueel van opnieuw geboren worden uit water en Geest. Het boompje staat symbool voor het nieuwe leven door het water van het doopsel. In het rechterraam zien we mogelijk een verbeelding van Antonius van Padua die predikt voor de vissen. Volgens de eerder beschreven legende wilde niemand naar zijn prediking luisteren, waarop hij zich tot de vissen in het

water wendde die wel luisterden. Antonius predikt in dit venster vanuit een bootje. De voorstelling is echter niet duidelijk. Waarschijnlijker is dat de voorstelling een verbeelding is van het evangelieverhaal van de wonderbare visvangst, waar Jezus vanuit een bootje de menigte toespreekt (Mat.4:18-22, Marc.1:16-20, Luc.5:1-11). Lando van den Berg maakte eenzelfde raam voor de Tichelkerk in Amsterdam. Daar wordt Jezus afgebeeld met een aureool en is hij in het wit gekleed. Op de rand van het bootje hangt een net vol vissen. Petrus kijkt met de hand op de borst verbijsterd omhoog. Op de achtergrond enkele toeschouwers tegen een stedelijke achtergrond. Zie verderop.

14. Hert dat drinkt uit stromend water in het linkerraam.

15. Wonderbare visvangst of toch Antonius van Padua in het rechter raam?

Vragender, Sint Ceciliaroosvenster

Volgens de legende kwam Cecilia uit een adellijke Romeinse familie en was ze zeer gelovig. Tegen haar zin in werd ze gedwongen te huwen met de ongelovige Valerianus. In de huwelijksnacht weet een beschermengel haar maagdelijkheid te beschermen waardoor ook Valerianus tot geloof komt. Beiden sterven de marteldood tijdens de christenvervolging in de

tweede eeuw.

In de bovenste medaillon van het roosvenster in de kerk van Vragender speelt Cecilia op het orgel en wordt zij omringt door de tekst: fiat domine cor meum et corpus meum immaculatum ut non confundar (Moge mijn hart en mijn lichaam, Heer, ongeschonden blijven, opdat ik niet bezwijk). Het is een tekstdeel uit de antifoon van de vespers van die dag.

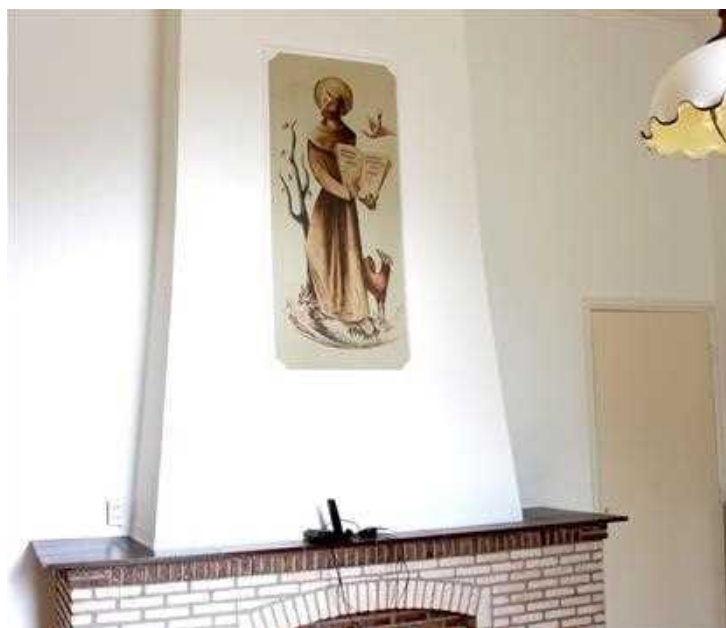
16. Het Sint Ceciliaroosvenster.

17. De tekst: fiat domine cor meum et corpus meum immaculatum ut non confundar.

Vanwege het: “cantantibus organis” uit diezelfde antifoön werd zij de patrones van koorzangers en kerkmusici en wordt zij dikwijls met een orgeltje afgebeeld. Onder Cecilia zien we twee medaillons met beschermengelen met tussen de medaillons segmenten met gekleurde valken als symbool van haar adellijke afkomst. De volledige tekst van de antifoön luidt:

Cantantibus organis Cecilia virgo in corde suo soli domino decantabat dicens fiat domine cor meum et corpus meum immaculatum ut non confundar. (Onder het spel van muziekinstrumenten, zong de maagd Cecilia tot God alleen in haar hart: moge mijn hart en mijn lichaam, Heer, ongeschonden blijven opdat ik niet bezwijk)

18. Muurschildering in de pastorie Vragender.

19. Franciscus met aureool en stigmata.

Vragender, Muurschildering St. Franciscus in de pastorie

Ook in de pastorie van Vragender is Franciscus afgebeeld met aureool en stigmata op handen en voeten. In het boek staat de tekst: Magna Promisimus – malora promissa sunt nobis. Deze afbeelding van St.-Franciscus is in 1952 door Lando van den Berg geschilderd. Jarenlang heeft de afbeelding verborgen gezeten achter een betimmering van de schouw.

Onlangs kwam bij een herinrichting van het vertrek de inmiddels vergeten voorstelling weer tevoorschijn.

Lichtenvoorde, Fatimakapel aan de Poelhutterslatdijk

De Fatimakapel in Lichtenvoorde kent de volgende voorgeschiedenis. Op 16 november 1949 bepaalde Hermanus W.J. Sterenborg, fabrikant, in zijn testament dat het door hem aangelegde Jochemshof, na zijn dood gelegateerd zou worden aan de St.-Bonifatiusparochie onder de verplichting het bos minstens dertig jaar onaangeroerd te laten en binnen vijf jaar na zijn overlijden aan de rand van het bos een kapel te bouwen ter ere van Onze Lieve Vrouw van Fatima. Sterenborg overleed op 6 december 1950.

Bij notariële akte van 21 augustus 1951 heeft de St.-Bonifatiusparochie, in persoon vertegenwoordigd door Pater Saes, het legaat in eigendom aangenomen. Het kerkbestuur heeft daarop in 1955 aan pater Lando van den Berg opdracht gegeven een ontwerp voor de kapel te maken dat door architect P.H. van Rhijn uit Amsterdam nader is uitgewerkt. De kapel is op 26 oktober 1958 ingezegend. Nog enkele jaren daarna zijn er in oktober processies naar de kapel gehouden waarbij de harmonie

en scoutinggroepen - gidsen en verkenners - voorop gingen.

Het is een open kapel, bestaande uit twee gemetselde zijmuren en een betonnen achterwand met reliëfvoorstellingen. Een grindpad leidt naar de voorzijde. Door een soort poort, die bestaat uit twee stalen balken van ongelijke hoogte met daartussen een zware hangende ketting, kom je in de eigenlijke kapel. De betonnen achterwand wordt gespleten door een soort bliksemschicht. Samen met de twee reliëfs is het een voorstelling van het wonder van Fatima. Maria zou daar tussen mei en oktober 1917 zes keer verschenen zijn aan drie Portugese herderskinderen. Op het linker reliëf ziet men de kinderen Lucia, Jacintha en Francesco uit Fatima en op het rechter reliëf Maria. Op de rechter bakstenen muur is een muurschildering die het zonnewonder voorstelt. De muurschildering is al meerdere malen gerestaureerd (overgeschilderd) en waarschijnlijk oorspronkelijk gemaakt door Lando van den Berg. Anno 2017 staat de kapel er wat verlaten bij.

20. De kapel in 1958 met pater Vermeulen.

21. Misdiensers en bruidjes op weg naar de inzegening op 26 oktober 1958.

22. Muur met reliëf in 2009.

23. Gerestaureerde muurschildering van het zonnewonder.

24. De kinderen Lucia, Jacintha en Francesco.

25. Het rechter reliëf met de afbeelding van Maria.

Hoogtepunten in werk

In 1964 heeft Lando van den Berg nieuwe ramen gemaakt voor de Tichelkerk, in Amsterdam, nu de Grieks Orthodoxe sint Nicolaas kerk. In de ramen wordt een aantal episodes uit het leven van Christus uitgebeeld. De achtergronden van enkele vensters laten grachtenhuizen zien, waardoor de profane wereld bij de religieuze voorstelling wordt betrokken. Deze ramen worden tot de hoogtepunten van het werk van de kunstenaar gerekend. Figuren en kleurvlakken zijn steeds duidelijk omlind

en de ramen zijn licht van kleur. De voorstellingen zijn minder gedetailleerd dan die uit het begin van de jaren vijftig in Lichtenvoorde en Vragender. Een voorloper van deze strakkere stijl vinden we al in de ramen van de gedachteniskapel in de Bonifatiuskerk. Boeiend blijven echter ook de ramen met de prachtige detaillering en de vele tinten rood en blauw glas van zijn vroege werk in Lichtenvoorde en Vragender.

26. Voorstelling van de parabel van het mosterdzaadje in de Tichelkerk te Amsterdam.

27. Interieur Tichelkerk Amsterdam.

28. Detail van het raam met de voorstelling van de wonderbare visvangst.

Overzicht van het werk van Lando van den Berg

1949, 1950 en 1951 Glas in loodramen

Apeldoorn: zes glas-in-loodramen voor psychiatrische instelling.

Drachten: ziekenhuis.

Heerlen: klooster Laandersstraat.

Rotterdam: H.B.S.

Wijchen: ramen achter altaren.

Venray: hal van gymnasium.

1952

Wijchen: bejaardencentrum, muurschildering en glas-in-loodramen in de kapel.

Vragender: glas-in-loodramen en reliëf in de kerk, een muurschildering in de pastorie.

Lichtenvoorde: reliëf in het portaal van de Bonifatiuskerk.

Rome: altaarschilderingen voor de Generale Curie van de Franciscanen aan den Via S. Maria Mediatrice.

1953

Hengelo: glas-in-loodramen en kruiswegstaties.

Lichtenvoorde: muurschildering en glas-in-loodraam in de Bonifatiuskerk.

Parijs Orsay: muurschilderingen.

1954

Horst: glas-in-loodramen in de kerk.

Gaubert Frankrijk: muurschildering in de kerk.

Rotterdam: glasramen en kruiswegstaties in reliëf in 't Oude Bosje.

1955

Amsterdam: rouwversiering in Betondorp.

Amsterdam: rouwversiering in de Mozes en Aäronkerk.

Amsterdam: glas-in-loodramen in de kapel van het bejaardencentrum St.-Jacob.

Lichtenvoorde: muurschildering in het St.-Bonifatiusziekenhuis.

1956 en 1957

Lichtenvoorde: glas-in-loodramen in de doopkapel van de Bonifatiuskerk.

Amsterdam: raam in de aula van de begraafplaats Buitenveldert.

Amstelveen: glas-in-loodramen in de kerk aan de Kalfjeslaan.

Oosterhout: muurschildering in het klooster van de Capucijnen.

Oudewater: terracotta Antoniusbeeld (in 1962 verplaatst naar de nieuwe kerk in Franeker).

1958

Megen: muurschilderingen in het clarissenklooster.

Hernen: glas-in-loodramen in de kerk.

Woezik-Wijchen: glas-in-loodramen in de kerk.

Lichtenvoorde: ontwerp, reliëfs en muurschildering in de Fatimakapel.

1959

Amsterdam: glas-in-loodramen in het capucijnerklooster aan de Noordermarkt.

1960

Amsterdam: glas-in-loodraam in het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis.

1961

Amsterdam: Mozaïek Havengebouw.

Haarlem: restauraties in de Oude Bavokerk i.o.v. monumentenzorg.

Dreumel: drie glas-in-loodramen in de kerk.

Haarlem: restauraties huis Firma Joh. Enschede i.o.v. monumentenzorg.

1962

Franeker: sgraffito nieuwe kerk.
Fribourg Zwitserland: muurschildering klooster Petit Rome.
Lugano Zwitserland: muurschildering klooster franciscanen.

1963

Bogor Indonesië: glas-in-loodramen in de kathedraal.
Ammerzoden: glas-in-loodramen in de doopkapel.
Drachten: mozaïek in de kerk.

1964

Amsterdam: restauraties in de Oude Kerk i.o.v. monumentenzorg.
Tot aan zijn dood heeft hij hieraan gewerkt.
Amsterdam: glas-in-loodramen in de Tichelkerk.
Tiel: muurschildering in de nieuwe school.

1965

Amsterdam: restauraties in de Nieuwe Kerk, i.o.v. monumentenzorg.
Amsterdam: restauraties in het Paleis op de Dam, i.o.v. monumentenzorg.

1966

Kembe Bangassou Midden Afrika: Rozetraam in de kathedraal.
Haarlem: begin glasramen Kleverpark.

1967 – 1968 – 1969

In deze jaren heeft hij de drie grote opdrachten verder uitgewerkt namelijk restauraties in de Oude Kerk en het Paleis op de Dam en de ramen van kerk in het Kleverpark in Haarlem.

Fotoverantwoording

Archief Franciscanen in Nederland te Utrecht, afbeelding 1.
Henk Hanselman, 2003, afbeelding 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 22, 23, 24, 25.
Henk Hanselman, 2017, afbeelding 2, 3, 4, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19.
Laurens te Poele, Haarlem, afbeelding 28, 29.
P. Keverskamp, 1958, afbeelding 20, 21.
Reliwiki, J. van Nes, 2004, afbeelding 27.
Rijksdienst Cultureel Erfgoed, Amersfoort, afbeelding 26.

Bronnen

Archief van de Franciscanen in Nederland te Utrecht: necrologie Lando van den Berg.
Carine Hoogveld, Glas-in-lood in Nederland 1817 – 1968, SDU uitgeverij Den Haag, 1989.
Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers, Doetinchem. Toegang 0509 Gemeentebestuur Lichtenvoorde, bouwvergunningen 1930-1985.
Gemeente Lichtenvoorde, Redengevende Beschrijving Monumentencommissie Fatimakapel 1995.
Gemeente Oost Gelre, Toonbeelden van de Moderne Tijd, Quicksan Architectuur & Stedenopbouw Wederopbouwperiode (1940-1965).
Hauser, Franciscus van Assisi, Brugge, 1954
Informatie vanuit Vragender: Hennie ter Bogt, Jan Bennink en de koster Herman Ubbink.
Informatie glas-in-loodramen Vragender: Vicaris Hans Pauw Arnhem en Ton Peters ofm Utrecht.
Internet: www.heiligennet.nl;
Internet: <http://www.kapucijnen.com/spiritualiteit/antoniushtml>;
Internet: <http://www.reliwiki.nl/>
Internet: https://nl.wikipedia.org/wiki/Franciscus_van_Assisi;
Liber Memorialis St.-Bonifatiusparochie 1949-1956.
Linden, Stijn van der, De Heiligen, uitgeverij Contact, Amsterdam, 1999.
Notulen Kerkbestuur St.-Bonifatiusparochie 1937-1958.
Zaal, Wim, Alle Heiligen, Elmar uitgeverij Rijswijk, 1998.

29. Raam met de evangelisten Johannes en Marcus in de Kleverparkkerk te Haarlem. Een van de laatste ramen voor zijn dood in 1969.

Ontwikkelingen in de gemeente Lichtenvoorde vanaf 1851

Door Arnold Plumers

Deel 5, 1891 -1900

Met de realisering van deel 5 wordt een halve eeuw “Ontwikkelingen in de gemeente Lichtenvoorde vanaf 1851” afgesloten. Ook deze periode laat lacunes zien in de vastlegging van de gegevens. Het jaar 1896 ontbreekt in zijn geheel.

Hoofdstuk I Bevolking

Ontwikkeling bevolking Lichtenvoorde tussen 1891 en 1900										
Jaar	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Vorig jaar manl.	2311	2320	2347	2346	2372	2378	2327	2390	2429	2322
vorig jaar vrll.	1999	2006	2008	1997	2000	1997	1998	2035	2057	2047
Totaal vorig jaar	4310	4326	4355	4343	4372	4375	4325	4425	4486	4369
Geboren manl.	57	61	52	49	70		67	62	75	64
Geboren vrouwl.	55	52	52	58	58		69	55	56	50
Ingekomen manl.	182	204	198	241	199		149	185	176	149
Ingekomen vrouwl.	63	92	63	70	75		83	91	77	78
Totaal	4667	4735	4720	4761	4774	4375	4693	4818	4870	4710
Overleden manl.	-42	-39	-49	-45	-50		-46	-46	-38	-43
Overleden vrouwl.	-38	-45	-49	-33	-29		-47	-38	-39	-40
Vertrokken manl.	-188	-199	-202	-219	-213	<u>-50</u>	-187	-162	-200	-172
Vertrokken vrouwl.	-73	-97	-77	-92	-107		-82	-86	-101	-83
Totaal wettige										
inwoners op 31/12	4326	4355	4343	4372	4375	4325	4331	4486	4492	4372
levenloos geboren	11	4	11	13	3		7	8	6	4
totaal huwelijken	17	28	22	25	39		24	37	17	34
de levenloos geboren werden voor 1866 niet geregistreerd en daarna niet meegeteld										
de foutieve overnames zijn cursief gedrukt										

Het ontbreken van de gegevens uit 1896 en wat slordige overnames van jaartotalen door ambtenaren, werpen op dit decennium een enigszins chaotisch beeld.

Tot 1895 kloppen de gegevens, maar in 1896 ontbreken deze in het archief van het ECAL en is op basis van de slotinformatie uit 1895 en de begin informatie uit 1897 het saldo bevolkingsgroei berekend. In dit geval geen

groei maar krimp, in het 10-jarig schema aangegeven met – 50 . Aan het eind van 1897 worden er 2310 mannen en 2021 vrouwen geteld, totaal 4331 personen. Het beginsaldo van 1898 geeft echter de volgende aantallen weer: mannen 2390 en vrouwen 2035, totaal 4425 inwoners. Waar die 94 personen vandaan komen is totaal onduidelijk. De overgang 1898 – 1899 verloopt correct. Eind 1899 zijn er 2442

Hoofdstuk II Verkiezingen

mannen en 2050 vrouwen in Lichtenvoorde, totaal dus 4492 personen. Verbazingwekkend zijn die aantallen in 1900 veranderd in respectievelijk 2322 mannen, en 2047 vrouwen, totaal dus 4369 zielen een verschil van – 123 personen. Op basis van de opgegeven cijfers is de bevolking van Lichtenvoorde in 10 jaar tijd met 46 personen toegenomen.

Zoals ook in voorgaande decennia wordt de bevolkingsgroei hoofdzakelijk bepaald door de saldi van inkomende en vertrekkende personen. Migratie derhalve, ook toen al.

De periode overziend, is het bestuurlijk stabiel in Lichtenvoorde. Zes raadsleden zijn vertrokken en vervangen zoals uit de “Bijlage Verkiezingen en gemeentebestuur 1891 – 1900” blijkt. Ook de beide wethouders zijn vrijwel de hele periode actief.

Een curieuze gebeurtenis in 1897 was de verkiezing van Daniel Johannes Besselink tot raadslid. Hij bleek niet beëdigd te kunnen worden omdat zijn functie van gemeentegenesheer belast met de doodschouw en het gratis uitvoeren van vaccinaties, kennelijk schuurde met de Gemeentewet (art. 23 f). In 1898 is het echter alsnog gelukt omdat zijn functie werd overgenomen door genesheer Ch.M. Julius. Het was echter een korte vreugde, want in 1899 volgde alweer eervol ontslag.

Bijlage Verkiezingen en Gemeentebestuur 1891 - 1900

	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Burgemeester	G.R.C.M. Raupp **	burgem	idem	benoemd	----	----	----	----	----	----	----
Burgemeester	L.A.M. van Basten Batenburg *y	----	----	----	benoemd	idem		idem	idem	gekozen	idem
Wethouder	Kolkman T. x	benoemd	idem	idem	idem	idem		idem	idem	idem	idem
Wethouder	Hulshof AntonijG.. zn	benoemd	----	----	----	----	----	----	----	----	----
Wethouder	Hulshof F.B. ** v	----	benoemd	benoemd	idem	idem		idem	idem	idem	idem
Raadslid	G.R.C.M. Raupp **	to 21-07	----	----	----	----	----	----	----	----	----
Raadslid	Groot Avink Jan Hendrik	idem	idem	gekozen	idem	idem		idem	idem	tot 27-6	----
Raadslid	Toebes Gerrit Jan	idem	----	----	----	----	----	----	----	----	----
Raadslid	Arentsen Roelof **	gekozen	idem	gekozen	idem	idem		idem	idem	gekozen	idem
Raadslid	Hulshof Antonij G.. zn	idem	----	----	----	----	----	----	----	----	----
Raadslid	Kolkman T. x	idem	idem	idem	idem	gekozen		idem	idem	idem	idem
Raadslid	Hulsink H.	idem	idem	idem	idem	gekozen		idem	idem	idem	idem
Raadslid	Klein lkink G.J.	idem	idem	idem	idem	gekozen		idem	idem	idem	idem
Raadslid	Hulshof Johannes Hendrik(us)	gekozen	idem	idem	idem	idem		gekozen	idem	idem	idem
Raadslid	Krabbenborg Antoni	gekozen	idem	idem	idem	idem		idem	----	----	----
Raadslid	Rouwhorst Gerrit Jan	gekozen	idem	idem	idem	idem		gekozen	idem	idem	idem
Raadslid	Hulshof Franciscus Bernardus v	gekozen	idem	idem	idem	idem		gekozen	idem	idem	idem
Raadslid	Westerman Hermanus Antonius	----	gekozen	idem	idem	gekozen		idem	idem	----	----
Raadslid	Gotink Lambertus	----	gekozen	gekozen	idem	idem		idem	idem	gekozen	idem
Raadslid	Besseling Daniel Johannes	----	----	----	----	----	----	----	gekozen	tot 24-10	----
Raadslid	Eekelder Antonij	----	----	----	----	----	----	----	gekozen	idem	idem
Raadslid	Sonderen Johannes Antonius	----	----	----	----	----	----	----	----	per 27-6	idem
Raadslid	van.Basten Batenburg L.A.M. y	----	----	----	----	----	----	----	----	per 24-10	idem
Kiesgerechtigden 2e K amer./ Pr.St		353	361	374	372	361		804/803	759	787	779
Kiesgerechtigden Gemeenteraad		353	361	374	372	361		791	668	677	703
* tevens Secretaris en Ambtenaar van de B.S.											
** tevens ambtenaar van de B.S.											
x is de zelfde v is dezelfde											
y is de zelfde											
De gegevens over 1896 ontbreken in het archief.											

Hoofdstuk III Gemeentebestuur

Verordeningen en instructies zijn er in overvloed en worden ook met regelmaat aangepast. Een greep uit beide items: de Algemene politieverordening, verordening op invordering van weeglonen, idem op de aanwijzing van stemlokalen, idem op belasting voor staanplaatsen van tenten, kramen etc. op markten, idem op het heffen en innen van schoolgeld, idem voor de hondenbelasting, idem voor de heffing van bestelgeld voor het bezorgen van telegrammen, idem voor de gemeentegeneesheer, idem voor het vorderen van begrafenisrecht.

Instructie voor de gemeentevcearts en de keurmeester, idem voor de telegrambesteller, idem voor de gemeentegeneesheer.

Enkele bijzondere verordeningen: verordening regelende het vorderen van persoonlijke diensten, (bij calamiteiten als brand). Een verordening op de afkondiging van verordeningen. Onder burgemeester G.R.C.M. Raupp is een einde gemaakt aan de combinatie burgemeester en raadslid. Zijn opvolger, L.A.M. van Basten Batenburg draaide deze regeling weer terug.

Helaas hebben we over de salarissen maar één vijfjarig overzicht, maar de gegevens daaruit vergeleken met die uit 1881 en 1886, leren ons dat de verschillen marginaal zijn. De nullijn was ook toen al een bekend fenomeen. Wel opvallend was het verschil in beloning

bij de gemeentegeneesheren; dokter van Rijn in Stad toucheerde f 1000,00 per jaar, terwijl zijn collega Reichman in Zieuwent het met f 250,00 moest doen. Laatstgenoemde exploiteerde echter ook een molen.

Voor de samenstelling van het gemeentebestuur zie "Bijlage verkiezingen en gemeentebestuur". Naast het gemeentebestuur zijn er een aantal functionarissen die de dagelijkse zaken regelen en een ondersteunende functie hebben. De gezondheidszorg was een volledig gemeentelijke verantwoordelijkheid, praktisch uitgevoerd door de gemeente- geneesheren en een verloskundige. Burgemeester L.A.M van Basten Batenburg was daarnaast gemeentesecretaris, raadslid en onbezoldigd ambtenaar van de Burgerlijke Stand. In de loop van het decennium werden een aantal ambtenaren ter secretarie aangesteld, o.a. J.B. van Harxen, W.S.J. Tenkink, J.H. Manschot, A.J. van Luijk, J.C.A.M. van Kluijve, M.L. Westfaal Quadekker, A.H. Gijzels, M. Alofs.

Ook de brandweerleiding werd geregeld door de benoeming van J.B. Sterenborg als opperbrandmeester en H.A. Hulshof als commandant brandwacht.

De Bijlage salarissen geeft een inkijk in de functies die er zijn. Doordat het jaar 1896 ontbreekt in het archief is de groei van het ambtenarenapparaat niet volledig.

Bijlage salarissen 1891-1900		
	1891	1896
Burgemeester G.R.C.M. Raupp	950,00	
Wethouder A. Hulshof	40,00	is
Wethouder T. Kolkman	40,00	niet
Secretaris L.A.M. van Basten Batenburg vanaf 19-06-1889	625,00	in
Gemeente ontvanger J.W. te Welscher	350,00	het
Geneeskundige D.J. van Rijn	1000,00	ECAL
Geneeskundige C.F.J. Reichman	250,00	archieff
Vroedvrouw S.E. Hermanns	300,00	aanwezig
Veldwachter B.Halink	400,00	
Veidwachter W.H Teegelaers	350,00	
Nachtwaker Harmanus J. van Thiel	125,00	
Tolgaarder Jan Hendrik Donderwinkel	150,00	
Telegraafbode J. H. Aagten	65,00	
M.Lelievelt schatter van de localiteiten waar drank wordt verkocht	10,00	
De ambtenaren van de Burgerlijke Stand zijn onbezoldigd in 1891 G.R.C.M. Raupp, A .Hulshof en F.B .Hulshof		

In de gezondheidszorg zijn in deze periode de volgende personen werkzaam geweest voor de gemeente: als geneesheer: D.J. van Rijn, C.F.J. Reichman, D.J. Besselink (1897) en Ch.M. Julius (1898). De in gemeentedienst zijnde vroedvrouwen waren S.E. Hermans (1891-1895) en E. Morsink (1895).

De diergezondheid en de vleeskeuring was vanaf 1891 in handen van de rijksveearts V.J.J. Hensbergh, die in 1892 al weer was vertrokken, waarna in 1900 H.J. Odé werd benoemd als gemeenteveearts en keuringsambtenaar.

Bij de politie komen voorbij de veldwachters: B. Halink (1891), W.H. Tegelaers (1891-1894), C. Nipius (1894-1898) en K. Kemper (1898). Nachtwaker en tevens dorpsomroeper was H.J. van Thiel (1891).

De medewerkers die belastingen invorderden waren : gemeenteontvanger J.W. te Wel-scher (1892), gemeentedeurwaarder H. Japin (1892), schatter van de lokaliteiten waar sterke drank werd verkocht M. Lelivelt (1891-1892) en F. Buijnink (1892), tolgaarder J.H. Donderwinkel (1891-1892) en J.W. Penterman (1892), marktmeester en marktschrijver F. Buijnink.

De functie van telegraafbode was in handen van J.H. Aagten (1891-1897), J.A. Sterenborg (1897-1898) en A.M. Alferink (1898). In 1900 komt deze functie niet meer voor in het overzicht.

Als grafgraver fungeerde G. Straks (1892). Tot slot was er nog een groep aanplakkers die 5 à 6 man sterk was: J.B. van Harxen (1892-1895), R. Buijnink (1892-1899), J. Hund (1892-1897), A. Wolters (1892), J.F.E. Overkamp (1892), E.J. Reusink (1892), J.H. Manschot (1897), F. Buijnink (1899) en H. Wekkink (1899).

Waar houdt men zich in de gemeenteraad mee bezig? Op de agenda staan tal van steeds weer terugkerende onderwerpen als benoemingen en ontslagen van wethouders, ambtenaren, onderwijzers, raadsleden, het onderzoeken van geloofsbrieven, het aanleggen en onderhouden van kei- en grindwegen, het onderhouden en verbeteren van waterleidingen (sloten en beken), het uitreiken van gratificaties, het nemen van besluiten over salarissen, het slaan

van waterputten, het bouwen en onderhouden van gemeentelijke gebouwen zoals schoolgebouwen, gemeentehuis, lijkenhuis etc., het onderhouden van contacten met de buurgemeenten en overleg over gezamenlijke projecten.

Maar ook onderwerpen als het plaatsen van urinoirs, het kiezen voor Greenwichtijd of de Midden-Europese tijd, het treffen van voorzorgsmaatregelen en beschikbaar stellen van krediet voor een dreigende choleraepidemie (1892), de verhuur van het postkantoor aan het rijk, de toestemming voor de aanleg van een paardentrambaan in 1895 en het investeren van f 5000,00 daarin.

Een bijzondere actie was het vragen van ontheffing aan de Gedeputeerde Staten van de verplichting tot het geven van gymnastiekonderwijs. Voor de verbetering van de paardenstand was wel interesse, middels een bijdrage aan de stationering van een dekhengst.

In 1898 wordt het besluit genomen het gemeentehuis te versieren in verband met de kroning van Koningin Wilhelmina.

Een belangrijk punt in 1899 was de aanvraag van een concessie van 50 jaar, voor aanleg en exploitatie van een stoomtramlijn vanaf het station Lichtenvoorde – Groenlo over Lichtenvoorde, Varsseveld, Terborg, Etten naar Zeddam en een lijn vanaf Lichtenvoorde over Bredevoort en Aalten naar Bocholt. In 1900 wordt daarvoor een rentegarantie verleend van f 4000,00, die echter ook weer ingetrokken wordt om vervolgens een verklaring van deelneming te verlenen ter grootte van f 50.000,00 (in aandelen) als de tramlijnen er komen. De aansluiting van Lichtenvoorde op de rest van de wereld was duidelijk een interessegebied.

Hoofdstuk IV Geldmiddelen

Bijlage Geldmiddelen 1891 - 1900											
Jaar	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Begroting ontvangsten		32517	27518	29622	29902	29651		28477	28477	41417	32519
Begroting uitgaven		32517	27518	29621	29902	29651		28477	28477	41417	32519
Begroting resultaat		0	0	1	0	0		0	0	0	0
Gerealiseerde ontvangsten	30826	48286	27577	29165	30103		58986	29308	29646	40798	31677
Gerealiseerde uitgaven	30684	46703	27439	30065	28504		55504	26207	25752	33429	28414
Gerealiseerd resultaat	142	1583	138	-900	1599		3482	3101	3894	7369	3263

De begrotingen geven geen tekorten weer, maar zijn altijd in evenwicht. Kijkend naar de resultatenrekening is er op één jaar na een positief resultaat. Dat betekent dat de inkomsten niet werden overschat en de uitgaven niet onderschat. Ruim een eeuw later kunnen we stellen dat de financiële discipline vroeger in elk geval wel beter was, zeker op lokaal niveau.

Hoofdstuk V Gemeente-eigendommen, werken en inrichtingen

Onderscheid wordt gemaakt tussen bezittingen die niet bestemd zijn voor de publieke dienst en die welke wel daarvoor bestemd zijn.

Tot de eerste behoren: een weiland en huizen in de Rentenierstraat en de Rapenburgsestraat, die beide in slechte staat verkeren. De beide huizen zijn in de jaaropgaaf van 1895 verdwenen om plaats te maken voor een soortgelijk huis in de Kattenburgsestraat, met ook een slechte onderhoudsstaat. Dit huis is in 1900 niet meer aanwezig op de bezittingenlijst. Onderhoud is er niet aan gependend. Het weiland heeft f 88,00 aan kosten opgeleverd en f 260,00 aan baten.

Bij de aanvang van dit decennium waren de volgende eigendommen in gemeentebesit die wel bestemd waren voor de publieke dienst en openbare en gemeentewerken:

1. schoolgebouw(en) en onderwijzerswoning(en), 2. gemeentehuis, 3. de dokterswoning, 4. de veldwachterswoning, 5. het tolgaarders/tolhuis, 6. het lijkenhuisje, 7. het

waaggebouw, 8. het postkantoor. De onderhoudskosten voor dit bezit waren gedurende dit decennium als volgt verdeeld, 1. f 985,00; 2. f 968,00; 3. f 777,00 waarvan f 595 groot onderhoud (lees: herstel); 4. f 112,00; 5. f 53,00 6. f 0,00. Het lijkenhuisje is in 1887 op de r.-k. begraafplaats terechtgekomen, maar is kennelijk nog in gemeentelijk bezit. Er wordt echter geen cent aan gependend en in 1898 is het van de lijst afgevoerd. Toch is er in 1900 nog een post van f 13,00 opgevoerd voor verf 7. f 53,00. Dit gebouw, een voormalig schooltje, wordt in 1899 van de bezittingen afgevoerd. 8. f 352,00 waarvan f 130,00 in 1899 werd besteed aan nieuwe ramen en blinden. Keistraten en klinkerwegen verkeren voortdurend in goede toestand. Aan onderhoud en verbetering wordt over 10 jaar in totaal f 3407,00 besteed, waarvan f 1575,00 voor verbetering. Pleinen vragen aan regulier onderhoud f 284,00. In 1899 is een geheel nieuw marktplein gerealiseerd voor f 1653,00. Tot en met 1895 zijn er kosten gemaakt voor straatverlichting voor een bedrag van f 583,00. Waar de kosten voor de andere jaren zijn weggeschreven wordt niet duidelijk. Voor onderhoud van waterleidingen, in dit geval sloten en vaarten, wordt f 2476,00 opgevoerd, daarnaast is voor aanleg en verbetering f 1241,00 gebruikt. Het ingenieursbedrijf Hasfelt en de Koning is als extern bureau ingehuurd voor advies.

De grootste investeringen en onderhoudskosten gaan naar de kunstwegen, die het predicaat goed dan wel vrij goed meekrijgen. Onderhoud kostte f 20386,00 en voor aanleg werd nog eens f 9500,00 gependend. In die onderhoudskosten zijn in 1899 en 1900 ook

de kosten voor zandwegen weggeschreven. Voor onderhoud zandwegen werd in 7 jaar f 4683,00 geïnvesteerd.

De wegen toebehorend aan personen of instanties worden kwalitatief als slecht beoordeeld.

Het geheel aan kosten voor de infrastructuur duidt er waarschijnlijk op dat dit aspect belangrijk werd gevonden. De verbinding met de buitenwereld stond kennelijk op de kaart. Bruggen en duikers krijgen vrijwel altijd de beoordeling 'goed'. Om dat in stand te hou-

den is er f 1711,00 aan onderhoud gedaan en f 935,00 aan aanleg en verbetering.

De kosten voor begraafplaatsen betreft de Algemene begraafplaats in Stad waarvoor f 135,00 is gebruikt. Zowel de algemene begraafplaats als de rooms-katholieke begraafplaatsen krijgen de beoordeling goed en zeer goed. De r.-k. begraafplaatsen zijn in Lichtenvoorde -Stad, Zieuwent, Vragender, Harreveld en een begraafplaats bij het klooster van Harreveld.

Hoofdstuk VIa Medische politie

In dit hoofdstuk komen facetten aan de orde die direct of indirect te maken hebben met de gezondheid en de verbetering daarvan. Aan de orde zijn openbare reinheid van straten, pleinen, riolen, waterleidingen, (sloten, grachten, beken) en urinoirs, maar ook van openbare gebouwen (kerken en scholen). Ook de uitvoerenden die hierbij betrokken zijn worden genoemd.

Volgens opgave is de toestand omtrent de hygiëne over het algemeen voldoende tot goed. Een politieverordening uit 1892 verplicht de bewoners 2 keer per week de goten te reinigen. Tegen deze regel is in het hele decennium niet éénmaal repressief optreden nodig geweest.

Ten aanzien van de mest wordt aangegeven dat deze meestal regelrecht van de stal naar het land wordt gebracht. Dat is met overwegend potstallen een logische handelwijze.

Toch wordt in 1892 melding gemaakt van het opruimen van mestvaalten. Grachten worden uitgebaggerd en urinoirs ontsmet met "kalkmelk, carbol of creoline". Stoffen die we tegenwoordig liever niet in het milieu zien. Aan de minvermogenden worden de desinfectiemiddelen gratis verstrekt.

In 1900 wordt de gracht achter de tuin van de r.-k. pastorie gedempt, omdat deze in droge zomers veel aanleiding geeft tot stank.

Heersende ziekten. Er zijn wat gevallen van diphtheritis geweest, o.a. in 1891 2 gevallen met dodelijke afloop, voorts in 1895 nog 2

gevallen die voorspoedig afliepen en in 1897 nog 3 zieken waarvan er 2 overleden. (Deze ziekte wordt veroorzaakt door de *Corynebacterium diphtheriae*, A.P). In 1894 doet zich een geval van febris typhoïdea voor, ook wel buiktyfus genoemd (veroorzaker is de *Salmonella typhi*, A.P). Ook de mazelen waren toen al bekend en deze zijn gerapporteerd in 1897 4 patiënten, in 1898 21 gevallen en in 1899 nog slechts 1 zieke. De maatregelen die genomen werden zijn: verbranding of ontsmetting van voorwerpen die in contact geweest zijn met de zieke, evenals de woning waar hij/zij verbleef. De waarschuwing voorzichtig te zijn met drinkwater en voedsel. Het aanbrennen van de wettelijk verplichte kenmerken aan en rond de woning. Kennisgeving aan de inspecteur van het geneeskundig staatstoezicht. Kennisgeving aan het hoofd der school. Kinderen met mazelen werd tijdelijk de toegang tot school verboden.

Begraafplaatsen.

De algemene begraafplaats in Stad komt ten laste van de gemeente en de r.-k. begraafplaatsen worden door de betreffende parochies onderhouden. Zij bevinden zich in Lichtenvoorde Stad, in Zieuwent, in Vragender en in Harreveld. Hier is ook een begraaffaciliteit op het klooster.

Begraven lijken in de periode 1881 -1890										
Jaar	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Begraafplaatsen :										
Algemene in Stad	12	7	2	8	8		6	9	8	14
R.K in Stad	30	25	36	29	27		39	31	35	23
R.K in Zieuwent	29	23	32	30	20		38	46	26	40
R.K in Harvelde		6	14	13	17		13	5	10	12
R.K in Vragender	5	14	18	8	5		8	3	6	6
Huize Harvelde		1	1	0	1		1	3	1	1
Totaal	76	76	103	88	78		105	97	86	96
De gegevens van 1896 ontbreken.										

Geneeskundige dienst bij de armen. De in gemeentedienst zijnde artsen en vroedvrouwen krijgen een jaarwedde. In 1897 zijn de jaarwedden naar beneden aangepast. Dokter Besselink ontving f 150,00 per jaar (in 1891 ontving dokter Van Rijn f 1000,00). Per 1 oktober 1899 gaat de wedde weer omhoog naar f 400,00. De vroedvrouw ontvangt f 175,00 per jaar (was f 300,00). De redenen voor deze herzieningen zijn helaas onbekend. Wel brengen de artsen aan de Armbesturen f 0,30 tot f 0,50 per visite in rekening, afhankelijk van de wijk. In 1899 komt er een verhoging tot f 0,50 en f 0,75 per visite. Alleen voor visites die meer dan een uur gaans van de kom van Stad af liggen mag f 1,25 in rekening worden gebracht. De gemeentearts doet de doodschouw en geeft de gratis vaccinaties en dat betreft de koepokenting. Hiervan worden er gemiddeld 95 verstrekt per jaar met uitschieters van 51 tot 145.

In 1900 wordt aan dokter C. Julius op zijn verzoek op 6 april ontslag verleend, wel onder

de voorwaarde dat hij de rest van het jaar zijn werk blijft doen. Met dit ontslag wordt de instructie voor de geneesheer, alsook de tariefregeling afgeschaft.

Levensmiddelenkeuring is geen activiteit die veel aandacht krijgt. Er zijn in de onderhavige periode 2 meldingen van afgekeurd vlees dat vernietigd is in verband met een mogelijk besmettelijke ziekte.

Het drinkwater blijft een onderwerp van zorg. De kwaliteit van het put- en welwater is zeer matig van kleur en smaak. De openbare watervoorziening wordt ook chemisch gecontroleerd en als daar problemen zijn die de gezondheid kunnen schaden worden ze buiten gebruik gesteld. In 1892 was er slechts één pomp die water gaf van voldoende kwaliteit. Het slaan van Norton pompen, die het water dieper weghaalden, was niet altijd de juiste oplossing, maar gaf wel verbetering van de waterkwaliteit. Toch was men er vrij laconiek onder, getuige de opmerking “Maatregelen zijn niet noodzakelijk”.

Hoofdstuk VIb Gemeentepolitie

De bezoldigden in Lichtenvoorde zijn 2 veldwachters en één nachtwaker, die hun diensten getrouw waarnemen. Eén veldwachter doet hoofdzakelijk de wijken A en B, terwijl de andere de rest doet. Veel mutaties zijn er niet. In 1893 wordt veldwachter W.H. Tegelaers elders benoemd tot Rijksveldwachter. C. Nipius volgt hem op maar vertrekt in 1898 weer om opgevolgd te worden door K. Kemper. In hun werk worden ze gesteund door een politieverordening die bedelarij, het verblijven in woonwagens en het venten langs huizen aan banden

moet leggen. In 1891 kost het politieapparaat f 1044,00 inclusief f 35,00 voor de brandweer en f 134,00 voor de straatverlichting. De verlichting bestaat uit petroleumlampen en verkeert in goede staat. De verlichting brandt 8 maanden.

Het aantal branden is beperkt. In 1891 brandt een schuur af in Vragender, in 1892 zijn er een paar onbetekenende branden, in 1893 brandt een huis volledig af en in 1894 een molen en woonhuis. Na 1895 worden er geen branden meer gemeld.

Hoofdstuk VII Nationale militie en schutterij

Bijlage nationale militie 1891 - 1900										
jaar	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900
aandeel van de Gemeente	11	6	7	9	8	---	9	9	9	9
aantal ingeschrevenen	40	21	26	36	32	---	40	41	39	37
aantal ingelijfd	11	6	7	9	8	---	9	9	9	9
Schutterij										
werkelijke sterkte	136	148	143	136	133	---	124	123	132	137
actieven	73	71	71	71	78	---	71	71	78	78
reserve	63	77	72	65	55	---	53	52	54	59
wettelijk verplichte actieven	71	71	71	71	71	---	71	71	71	71
Sterkte 1e ban										
actieven	71	71	71	70	70	---	61	61	73	71
reserve	63	77	72	63	63	---	53	52	50	53

N.B. De gegevens van 1896 ontbreken in het ECAL Archief.

De behoefte aan manschappen was beduidend minder dan het aantal lotelingen, vandaar dat een groot aantal goedgekeurde jongens nooit een oproep tot werkelijke indiensttreding heeft ontvangen. Van de opgeroepen is

niemand tot de zeemacht toegetreden. Bij de opgegeven aantallen personen betreffende Nationale Militie en de Schutterij is geen nader commentaar geleverd.

Hoofdstuk VIII Kerkelijke Zaken

Dit hoofdstuk wordt zeer kort afgedaan. De scheiding van overheid en kerk wordt strikt doorgevoerd hetgeen resulteert in geen enkele bijdrage aan de kerken, noch als subsidie noch als schenking.

Alleen in 1891 wordt melding gemaakt van het aantal kerken en de daarbij betrokken geestelijken. Lichtenvoorde telde 1 Nederlands-hervormde kerk en 4 rooms-katholieke, waar in totaal 7 geestelijken werkzaam waren.

Schenken van particulieren worden wel vermeld, en wel in 1891 en 1900. Op 16-1-1891 is er een Koninklijk Besluit waarin de R.K. Parochie en het Armbestuur van Harreveld gemachtigd worden tot aanvaarding van een erfstelling groot f 2000,00, besproken door A. Hulshof. In 1900, op 13 november, leidt een Koninklijk Besluit tot toestemming van aanvaarding van een making groot f 600,00 door J. Sprenkelder aan de R.K. Parochie en het Kerk- en Armbestuur in Zieuwent.

Hoofdstuk IX Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen

Bijlage onderwijs 1891-1900

Scholen				Scholen				Scholen			
	jaar	Openbaar	hoofdonderwijzer		jaar	Openbaar	hoofdonderwijzer		jaar	Openbaar	hoofdonderwijzer
		aantallen 31-12				aantallen 31-12				aantallen 31-12	
Lichtenvoorde	1891	m	v		1896	m	v				
Zieuwent		113	99	G. J. Kuijpers		---	---				
Vragender		61	69	E. Alofs		---	---				
Harreveld		26	40	H. G. Sieverding		---	---				
totaal		23	22	G. van den Berk		---	---				
kosteloos ond.		223	230			0	0				
		58	77								
Lichtenvoorde	1892	m	v		1897	m	v				
Zieuwent		127	102	G. J. Kuijpers		129	104	G. J. Kuijpers			
Vragender		62	73	E. Alofs		71	72	E. Alofs			
Harreveld		26	38	H. G. Sieverding		25	33	H. G. Sieverding			
totaal		19	22	G. van den Berk		24	22	G. van den Berk			
kosteloos ond.		234	235			249	231				
		85	71			45	49				
Lichtenvoorde	1893	m	v			m	v				
Zieuwent		152	100	G. J. Kuijpers		126	110	G. J. Kuijpers			
Vragender		67	76	E. Alofs		73	79	E. Alofs			
Harreveld		34	43	H. G. Sieverding		24	35	H. G. Sieverding			
totaal		25	25	G. van den Berk		28	24	G. van den Berk			
kosteloos ond.		278	244			251	248				
		77	55			63	59				
Lichtenvoorde	1894	m	v		1899	m	v				
Zieuwent		155	99	G. J. Kuijpers		114	120	G. J. Kuijpers			
Vragender		71	74	E. Alofs		82	77	E. Alofs			
Harreveld		29	45	H. G. Sieverding		20	30	H. G. Sieverding			
totaal		23	22	G. van den Berk		26	24	G. van den Berk			
kosteloos ond.		278	240			242	251				
		67	50			75	64				
Lichtenvoorde	1895	m	v		1900	m	v				
Zieuwent		145	103	G. J. Kuijpers		134	122	G. J. Kuijpers			
Vragender		76	73	E. Alofs		71	85	E. Alofs			
Harreveld		30	42	H. G. Sieverding		27	36	H. G. Sieverding			
totaal		27	24	G. van den Berk		33	30	G. van den Berk			
kosteloos ond.		278	242			265	273				
		66	53			79	67				

Gedurende het gehele decennium is er geen mutatie geweest in de hoofdonderwijzers.

De leerlingaantallen varieerden globaal van 450 tot 540.

In het aantal openbare scholen kwam geen verandering.

Het aantal hoofdonderwijzers bleef 4, het aantal hulponderwijzers groeide van 8 naar 10. Juffrouwen waren daar niet bij.

De post salarissen was de grootste van de totale onderwijs kosten. Deze beliep ongeveer 75 tot 85 procent van het budget. In 1900 was de post salarissen f 8669,00 op een totaal van f 10.527,00 aan onderwijskosten.

Herrhalingsonderwijs kon in principe aan de 4 scholen gegeven worden, maar was afhankelijk van de vraag. De school in Zieuwent had de hele periode aanbod van leerlingen, de overige scholen maar af en toe. Gemiddeld namen er 20 leerlingen aan deel met een uitschieter van 50 in 1892.

In de voorgaande decennia werd deze vorm van onderwijs waarschijnlijk Avondschool genoemd.

Onderwijzers.		Jaarlijkse bezoldiging.
Namen.	Betrekking.	
G. J. Kuipers	Hoofd der school.	1000.-
E. Mofs	id.	725.-
H. G. Siemering	id.	725.-
G. van der Beek	id.	725.-
A. A. Stollenaar	onderwijzer	450.-
H. L. Rieff	id.	500.-
F. A. Kolkman	id.	550.-
L. J. Th. Mannink	id.	500.-
L. H. Servaas	id.	500.-
B. W. Gerritsen	id.	500.-
A. van Baardwijk	id.	500.-
J. Oosterveld	id.	450.-

Bij de bijlagen is al een deel verklarende tekst toegevoegd.

Behalve openbare scholen was er nog de bewaarschool in Lichtenvoorde Stad. De Zusters van Liefde zijn daar kennelijk niet meer bij betrokken. Vanaf 1892 wordt uitsluitend de naam juffrouw Mes genoemd; in eerste instantie C.J. Mes, vanaf 1894 M.J. Mes en vanaf 1898 M. Mes. Vanaf 1897 worden er ook helpsters genoemd, o.a. juffrouw G. Paaij en vanaf 1899 juffrouw M.C. van Teijlingen. De aantallen leerlingen varieerden van 45 tot 65.

Onderwijsvoorschotten en kosten			
jaar	voorschot		kosten
1891	3022		8495
1892	2875		8934
1893	4075		8993
1894	5475		8517
1895	5275		8928
1896	naw		naw
1897	5575		10059
1898	3200		9868
1899	3200		9880
1900	3200		10527
In 1891 is f 1287 schoolgeld ontvangen			
(5 jarige opgave)			

Hoofdstuk X Armwezen

In 1891 wordt gemeld dat de behoeftige klasse is achteruitgegaan door de slechte toestand van de landbouw. Tegen matig loon is echter wel werk te krijgen. In de jaren tot en met 1900 treedt hier geen verandering in op. De conclusie dat het laatste decennium van de 19e eeuw vanuit landbouwperspectief matig tot slecht is geweest lijkt gerechtvaardigd. Middelen ter leniging van de armoede zijn er niet. De verschillende armbesturen voorzien de behoeftigen van het noodzakelijke. De volgende verklaring zien we in nauwelijks gewijzigde vorm jaarlijks terug:

Daar de verschillende armbesturen in de behoeften der armen voorziet, behoefde de gemeente geene middelen tot leniging of vermindering van de armoede aan te wenden. Zij verstrekte alleen kosteloos onderwijs aan de armen.

De aantallen kinderen die gratis onderwijs ontvingen vindt u in de bijlage Onderwijs. Ondanks dat de armenzorg vrijwel geheel op filantropie berustte, bleef er voor de gemeente een aanzienlijke kostenpost over waar het de krankzinnigenzorg betreft. Bedragen tussen de f 1000,00 en f 1500,00 worden jaarlijks

besteed aan deze zorg, deels opname geld en deels als bijdrage in de salarissen voor het werk van artsen en verplegenden. Van de provinciale en rijksoverheid werd een deel als subsidie terugontvangen. Het verschil tussen subsidie en gemaakte kosten dekte deze laatste maar ten dele. Ook hier is dus in de loop der eeuwen weinig veranderd.

Ook werden er jaarlijks kleine bedragen

besteed aan behoeftige passanten, soms in de vorm van geneeskundige bijstand, maar soms ook in de vorm van levensmiddelen. De bedragen varieerden van f 3,00 tot f 33,50 per jaar. Eenmaal wordt bij deze passanten de toevoeging 'Israëliet' genoemd.

Bijlage landbouw - 1 - Gewassen											
Gewas		1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Tarwe	hectare	32	32	31	31	31	---	25	24	23	20
	opbr./ ha.	20	27	28	28	29	---	30	30	25	23
Rogge	hectare	700	700	720	710	702	---	714	715	718	720
	opbr./ ha.	15	33	27	30	30	---	28	29	28	28
Garst	hectare	19	20	20	20	18	---	18	18	16	16
	opbr./ ha.	21	25	25	25	25	---	28	28	32	32
Haver	hectare	235	240	230	240	246	---	240	240	240	240
	opbr./ ha.	25	38	20	26	40	---	35	35	40	40
Boekweit	hectare	60	70	25	25	19	---	18	17	15	17
	opbr./ ha.	15	0	0	30	30	---	30	32	25	35
Aardappelen	hectare	270	280	280	280	291	---	294	295	298	300
	opbr./ ha.	140	220	250	210	240	---	180	185	200	190
Koolzaad	hectare	15	10	8	10	10	---	10	10	10	8
	opbr./ ha.	10	15	15	16	16	---	16	16	16	16
Vlas	hectare	14	14	15	---	10	---	10	10	9	9
	opbr./ ha.	120	130	110	---	170	---	250	250	200	240
Opbrengst per hectare in hectoliters, bij vlas in kg.											
Op de roggelanden worden als herfstgewas knollen en spurrie geteeld.											

Hoofdstuk XI Landbouw en Veeteelt

Landbouw en veeteelt.

In de verslagen wordt vrijwel altijd gewag gemaakt van het weer en de invloed daarvan op de jaarlijkse resultaten. Strenge vorst, veel regen en droogte worden daarbij genoemd als negatieve factoren. De opbrengsten zijn weer direct gerelateerd aan de hoeveelheid veevoer die gewonnen wordt en dus aan de aantallen stuks vee die gehouden kunnen worden. De prijzen van diverse producten hebben zowel invloed op de opbrengst van de landbouwsector als op de prijzen van vee.

Een bepaald storende invloed op de veeprijzen had de sluiting van de grens met Duitsland voor de handel in levend vee in 1894. Omdat het veelal om gemengde bedrijven gaat wordt de pijn wel weer enigszins verdeeld. Werden voorheen de prijzen van gewassen vermeld in het jaaroverzicht, dit decennium heeft men

die gewoonte verlaten. Gelukkig zijn de opbrengsten per hectare wel geadmistreerd en daaruit valt vaak de weersinvloed af te leiden. (zie bijlage gewassen.)

De prijzen van de grond en de pacht daarvan zijn de hele periode stabiel. Voor grond wordt f 700,00 per hectare betaald en de pacht per hectare is tussen de f 30,00 en f 32,00.

In het verleden was de organisatiegraad van de boeren laag te noemen. Men had geen potentkijkers nodig. Deze houding is dit decennium duidelijk veranderd. De Lichtenvoordse Landbouwvereniging telde meestal rond de 100 leden. Een aantal boeren zijn lid van de Gelders Overijsselse Maatschappij van Landbouw. Het doel van de landbouwvereniging is de gezamenlijke inkoop van kunstmest, zaaien pootgoed, dekstieren en fokberen. In 1900 is ook de Coöperatieve Stoomzuivelfabriek

opgericht. Veetentoonstellingen hebben niet plaatsgevonden. De aankoop van vernieuwende machines, of het in gebruik nemen van andere technieken is in onze gemeente niet van toepassing geweest.

Dieren- en plantenziekten.

In natte jaren steekt de aardappelziekte extra de kop op. In 1897 wordt hiervan melding gemaakt. De schade is geraamd op f 120,00 per hectare. In de bijlage gewassen vinden we de verminderde opbrengst terug. In hetzelfde jaar was er ook een ernstige mond- en klauwzeeruitbraak. De besmette dieren kregen weliswaar de kans te herstellen, maar de melkgift was na herstel gedecimeerd. Ook waren de koeien veelal sterk vermagerd. In 1899 zijn er slechts enkele gevallen van mond- en klauwzeer en is er ook melding van miltvuur. In 1900 slaat de aardappelziekte weer toe. Schadelijke dieren leveren de onderhavige periode geen problemen op. De bijlage gewassen levert gegevens over de voornaamste geteelde gewassen. Het daarvoor gebruikte areaal verandert niet veel, ondanks het in cultuur brengen van woeste gronden voor bosbouw, weidegrond en bouwland. Behalve de in de bijlage genoemde producten wordt er jaarlijks nog ongeveer 155 tot 195 hectare gebruikt voor de teelt van bonen, wortelen, mangelwortel, stoppelknollen, spurrie en klaver. In de loop der jaren is men

gestopt met het weergeven van de prijzen voor de landbouwproducten. Daarmee is ook de bijlage verdwenen.

Fruitteelt en bosbouw.

Beroepsmatige fruitteelt kennen we binnen de gemeente Lichtenvoorde niet. Wel zijn er wat boerderijen waar fruitbomen staan, waar ook wel een beetje handel in fruit is, maar economisch gezien stelt dat weinig voor. Afhankelijk van het weer zijn kwaliteit en opbrengst wisselend.

De bosbouw floreert redelijk maar is qua oppervlakte beperkt. In het begin van het decennium is er nog redelijk vraag naar dennenhout voor de mijnen in Duitsland en België. Er zijn toen jaren met goede verdiensten gerapporteerd. In de jaren 1891-1895 wordt jaarlijks 20 hectare loofhout, 100 hectare dennen, 50 hectare akkermaalshout en 120 hectare hakhout gemeld. In de jaren 1897-1900 worden respectievelijk 30, 179, 75 en 306 hectares gemeld. Een stijging van 300 hectare. In relatie met de hoeveelheid ontgonnen woeste grond, voor gebruik van bouwland, weiland en bosbouw, zijnde ruim 250 hectare in 10 jaar, is die stijging niet te verklaren. Ook in een terugloop van bestaand weiland en bouwland vinden we deze groei niet terug. Is de administratie nauwkeuriger verricht of is er een andere controlerende ambtenaar geweest ??

Bijlage landbouw 2 Opgave gehouden diersoorten 1881 -1890										
	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Hengsten	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Veulenmerrien	8	15	20	25	31	-	34	36	23	25
Veulens	10	20	26	28	26	-	32	30	32	35
Werkpaarden	262	262	191	200	198	-	216	218	215	220
(Mui) Ezels	1	1	-	-	-	-	-	1	2	-
Stieren	70	60	55	58	54	-	58	57	59	60
Melkkoeien	1360	1370	1380	1390	1410	-	1425	1440	1450	1480
Kalveren	1080	1100	1125	1130	1175	-	1180	1170	1167	1170
Mestvee						-				
Trekossen	250	245	240	230	225	-	225	228	216	200
Schapen	180	130	140	140	150	-	145	140	80	85
Bokken/Geiten	190	200	200	190	180	-	190	195	192	185
Varkens	2600	2500	2600	2800	2900	-	2000	2050	2100	2000
Hoenders	8000	9000	9001	9000	9000	-	10000	10500	10000	10000
Eenden	750	1000	800	730	800	-	900	900	900	1000
Ganzen	25	30	30	30	30	-	30	30	40	40
Bijenkorven	580	300	300	280	280	-	275	280	280	250

De toestand van de veestapel

De groei van de veestapel over deze periode van 10 jaar is gering te noemen, hetgeen deels te maken heeft met de weersomstandigheden en deels met de mond- en klauwzeeruitbraak van 1897, maar ook het sluiten van de grens met Duitsland voor levend vee werkte niet mee. Voor het overige was de gezondheid van de veestapel goed te noemen. Een paar keer wordt miltvuur gememoreerd. (Vele veehouders zullen zich nog herinneren dat de keuringsdienst een oor kwam halen van dode koeien om miltvuur uit te sluiten, A.P.)

De varkensstapel was rond 1891-1892 beduidend groter dan in de jaren 1888-1900. Alleen de kippensector liet wat groei zien. Schaapskudden waren er ook niet meer. Het aantal dieren liep ook terug. Dezelfde terugloop zien we bij het aantal bijenvolken. De opbrengst van deze tak van dierhouderij bestond uit honing en was verkoop. De opbrengsten per korf varieerden per jaar van 10 kg tot 20 kg per korf. Voor de prijzen maakte het niets uit. Een kilo honing kostte f 0,40 en voor was werd f 1,20 per kg neergeteld.

Bijlage 4 - Ter markt gebrachte dieren en produkten										
Jaar	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Melkkoeien	4104	3983	3690	3062	2839	----	3778	1890	1820	730
<i>prijs per stuk</i>		90	85	90	90	----	85	86	120	125
Ossen door elkaar	639					----				
Vette ossen en vette koeien		143		110	90	----	260	350	910	720
<i>prijs per zie a.</i>		160		0,30	0,32	----	0,30	0,30	0,30	0,60
Ossen mager en						----				
koeien mager of gust		600	647	450	381	----	2465	1482	1378	2358
<i>prijs per stuk</i>		98	100	100	100	----	75	75	100	110
Pinken en hokkelingen	580	546				----	435	810	624	1910
<i>prijs per stuk vette varkens</i>	47	42				----	40	40	50	65
Magere varkens	524		612	594	526	----	598	676	702	406
<i>prijs per stuk</i>			25	18	20	----	17,50	17	15	18
Biggen	9664	8224	8838	7909	5249	----	7845	7845	6573	5550
<i>prijs per week</i>		1,80	2,00	1,55	0,90	----	1,40	1,20	0,90	1,20
Boter	15972	27699	26239	21144	8456	----	4258	4360	1040	700
<i>prijs per kg</i>		1,04	1,01	0,96	0,86	----	0,96	1,00	1,15	1,05
Wol	3700	715	2800	3000	2100	----	300	100	150	125
<i>prijs per kg</i>		1,50	1,30	1,30	1,30	----	1,30	1,30	1,30	1,30
Witte Kool	60800					----	18000	15000	7300	3370
<i>prijs per 100 stuks</i>						----	3,00	5,00	0,00	4,50

a. de prijzen worden per stuk of per kg (schoon of levend) gewicht (decimaal getal) gewicht opgegeven

Bij de melkkoeien zien we wat verspringende aantallen in de aanvoer, maar aan het eind van de periode een duidelijke vermindering, maar die schaarste zorgt wel voor betere prijzen. Bij de aanvoer van magere ossen en magere of guste koeien nemen de aantallen aangebrachte dieren toe met vrijwel gelijkblijvende prijzen. Hetzelfde beeld zien we bij de pinken: stijgende aanvoer, stijgende prijzen, met een piekaanvoer en piekprijzen in 1900. Betreffende de varkens is het opvallend dat er alleen magere varkens worden aangevoerd

met een redelijk gelijkmatig aanbod en vrij stabiele prijzen. De vette varkens komen kennelijk niet meer ter markt, maar worden vrijwel zeker rechtstreeks aan de slachterijen geleverd of levend verkocht door de tussenhhandel. Bij de aanvoer van biggen is in de laatste periode een daling te zien en dat geldt ook voor de prijzen. Bij de aanvoer van boter, wol en witte kool zien we dramatische dalingen van aangebrachte hoeveelheden met vrijwel constante prijzen.

Hoofdstuk XII Nijverheid, Handel en Scheepvaart

Bij Nijverheid worden de volgende 'fabrieken' genoemd: 1. Leerlooierij en schoenfabriek H.B. Sterenborg met 28 personeelsleden, 2. Leerlooierij en schoenfabriek H.A. Hulshof met 36 man en 1 vrouw in dienst, 3. Stoomkorenmolen van H. klein Goldewijk met 1 man en een stoommachine van 6 pk, 4. Stoomkorenmolen van W.B. Reichman

met 2 man en een stoommachine van 10 pk, 5. Stoomkorenmolen van D. Hakstege met 2 man, 6. Stoomkorenmolen en -wasserij van C. Lauman met 4 man in dienst en een machine van 15 pk. 6. Een worstfabriek van gebr. Hulshof met 1 knecht en een jongen en een machine van 2 pk.

Bijlage beroepen 1891-1901					
Beroep	1891		1901		vr. + kind
	aantal	personeel volwassen	aantal	personeel volwassen	
Behangers	2	4	1	2	
Bakkers	14	29	15	30	4
Blaauwververs	2	4	2	3	
Blikslagers	2	2	3	5	
Bostelmakers	10	25	13	16	2
Draaiers	4	14	4	6	
Herbergiers	26	30	25	38	
Horlogemakers	1	1	4	4	
Kleermakers	26	33	18	29	4
Klompemakers	20	36	11	22	2
Kuipers	1	1	1	1	1
Leerlooiers	5	16	5	17	
Metselaars	7	10	7	10	
Molenaars	8	10	7	14	1
Olieslagers	3	4	2	3	
Schoenmakers	34	98	25	176	5
Slagers	2	3	3	4	
Spekslager			1	3	1
Smeden	8	12	7	14	
Schilders	5	8	7	10	2
Tabakskerver	3	4	2	3	
Timmerlieden	20	30	15	30	
Varkensslachterij	5	19	2	4	
Wevers	30	30	15	15	
Winkeliers	40	50	58	70	
Zadelmakers	3	4	1	2	
totaal	281	477	254	531	22

Bij deze lijst de volgende kanttekening: Door het ontbreken van het jaar 1896 is de 5-jarige lijst helaas niet te raadplegen. Ik heb de vrijheid genomen om de buiten dit bestek vallende lijst van 1901 te gebruiken om toch inzicht te krijgen in de verandering van de beroepsbevolking.

De opbrengsten van de nijverheid zijn de gehele periode wat beter dan vorige jaren, hetgeen zou betekenen dat er jaarlijks ook meer verdiensten zouden zijn en dat zou logischerwijs met meer mensen gedaan moeten

worden. Die personeelsvermeerdering zien we in de schoenindustrie. Voor het overige zijn het de klee- en klompemakers die minder in aantal zijn geworden, samen met de slachterijbezetting. Er zijn wel meer winkeliers, dus die activiteit loont kennelijk. In 1900 wordt gewag gemaakt van de oprichting van een coöperatieve stoomzuivelfabriek, waar ook een vergunning voor wordt verleend.

Gelet op het aantal verleende en enkele ingetrokken vergunningen wordt de verwachting gewekt dat er meer mensen aan het werk

konden. De stoommachines spaarden echter menskracht uit. Een bont scala aan vergunningen passeert de revue, zoals een aantal smederijen, een stoomspekslagerij, een worstenmakerij en rokerij, een houtzagerij en een steenbakkerij, stoomolie- en korenmolens, slagerijen, bakkerijen, een koperslagerij en er wordt ook melding gemaakt van petroleummotoren voor onder andere een houtzagerij. Vergunningen die ingetrokken werden betroffen de stoomketels van H. Klein Goldewijk en J. Kolkman.

Handel en scheepvaart. Over het item scheepvaart valt niets te melden aangezien hier geen scheepvaart is. De kleinhandel en winkelnering doen het tamelijk goed en dat blijkt ook wel uit het aantal toegenomen winkeliers. Het

hele decennium wordt naar tevredenheid omgezet en verdiend. De 14-daagse veemarkten die hier zijn dragen daar in hoge mate aan bij. De buitenlandse handel verloopt redelijk naar wens, alleen in 1891 wordt melding gemaakt van problemen in de afzet van de spekslagerijen, die in Duitsland geconfronteerd worden met import van Amerikaans varkensvlees.

Ook in de schoenmakerijen wordt werk overgenomen, maar hier door machines.

De import en export betreft jaarlijks dezelfde producten. Geïmporteerd wordt varkenshaar, huiden, ijzerwerk, hout, granen, raapkoeken en steenkolen. De export bestaat uit varkensvlees, boter, leer, schoenen en later ook rundvlees. Alleen Duitsland wordt als handelspartner genoemd.

Hoofdstuk XIII Inrichtingen, in verband staande met de uitoefening van handel en andere bedrijven

Gedurende de periode van 10 jaar rijdt er 7 keer daags een omnibus van Lichtenvoorde naar het spoorwegstation in Lievelede. In den beginne zowel voor personenvervoer als voor vracht, maar vanaf 1897 wordt het personenvervoer gescheiden van de vracht.

Wekelijks gaat er een vrachtwagen naar Deventer, Zutphen, Aalten en Groenlo.

In Lichtenvoorde zijn meerdere vrachtvervoerders, maar ook verhuurders van paarden en rijtuigen.

Afsluitend kunnen we zien dat het onderwijs behoorlijk is uitgebreid ten aanzien van scholen en leerkrachten. Dat de groei van het aantal inwoners niet stormachtig is geweest, maar dat Lichtenvoorde met de neus richting de grote wereld is gedraaid, getuige de ontwikkeling van en investering in de spoorwegverbindingen. Ook de agrarische sector heeft de blik meer naar buiten gericht.

Naschrift

Hiermee is een periode van 50 jaar afgesloten, gebaseerd op verslagen van de toestand der gemeente. Deze artikelenserie in de Lichte voorde is in 2014 gestart, de eerste uitgave in samenwerking met F. Bonnes. De vorige artikelen vindt u terug in de volgende periodieken: de Lichte voorde nr. 68 (april 2014), nr. 69 (november 2014), nr. 70 (april 2016) en nr. 71 (november 2016).

Bronnen

Archief ECAL te Doetinchem. Archiefnummer 0114 Gemeentebestuur Lichtenvoorde, 1811-1929, inventaris, Stukken van algemene aard, verslagen en statistiek, 57. Verslagen van de toestand der gemeente, 1851-1874, 1876-1895, 1897-1929. De stukken 97 t/m 105.

***Van de redactie.** In de komende nummers zal Martin Huinink stukken uit het Oudrechterlijk Archief 1622-1811) van de Heerlijkheid Lichtenvoorde in ons periodiek publiceren (ECAL 0115). Dit archief werd in 2003 door Henk Hanselman gedigitaliseerd en is door Martin getranscribeerd en voor de leesbaarheid omgezet in modern Nederlands.*

Een enorm karwei want oude handschriften zijn soms heel moeilijk te ontcijferen terwijl het taalgebruik heel anders is dan het onze. In ons periodiek zullen we alleen de modern Nederlandse versie publiceren.

De oorspronkelijke digitale foto's en de originele transcripties komen op de website van de vereniging te staan onder het tabblad 'Werkgroepen/Historische Archieven'. Het adres van de site is:

<http://www.oudheidkundelichtenvoorde.nl/historische-archieven>

Bekendmakingen door de heer van Lichtenvoorde 1638-1659

Door Martin Huinink

In vroeger eeuwen was Lichtenvoorde een heerlijkheid. Aan het hoofd van een heerlijkheid stond een heer of vrouwe. De heer had binnen zijn heerlijkheid bepaalde 'heerlijke' rechten. Daartoe kon behoren de bevoegdheid om overheidsfunctionarissen te benoemen. De heerlijkheid maakte deel uit van het vermogen van de heer. Hij kon erover beschikken, net als over zijn andere eigendommen. Hij kon zijn heerlijkheid bijvoorbeeld verkopen, in onderpand geven of er regelingen voor treffen bij testament. De heerlijke rechten werden in 1798 afgeschaft door de Staatsregeling voor het Bataafse Volk. Onder koning Willem I werden een aantal heerlijke rechten opnieuw ingevoerd. De Grondwet van 1848 hief de meeste rechten opnieuw op. Het jachtrecht werd in pas 1923 afgeschaft, Het visrecht - het recht om te vissen in bepaalde wateren - bestaat nog steeds.

Ook de heer van Lichtenvoorde had het recht diverse overheidsfunctionarissen te benoemen. Hij benoemde:

- de richter en de keurnoten, die tezamen het gericht vormden. Het gericht was een bestuurscollege, maar fungeerde ook als gerecht voor zowel criminele als civiel-rechtelijke zaken. Verder was het gericht ermee belast om akten te registeren. Het gericht had dus ook een notariële functie.

Ook benoemde de heer:

- de ontvanger van de verpondingen.

- de landschrijver. De landschrijver kon geaarmerkte afschriften van akten afgeven.
- de stadsrentmeester. Hij was verantwoordelijk voor de financiën van de heerlijkheid.
- de voogd. De voogd was toezichhoudend ambtenaar, een soort politiemann, en hij was tevens belast met het uitreiken van dagvaardingen.
- de ondervoogd. De ondervoogd was de assistent van de voogd en tevens nachtwaker.
- de armenjager of bedelvoogd. De armenjager moest bedelaars en zwervers uit de heerlijkheid 'jagen'.
- de advocaat-fiscaal. De advocaat-fiscaal was een functionaris, die enigszins vergelijkbaar is met een officier van justitie.

De heer van Lichtenvoorde benoemde ook:

- de predikant van de plaatselijke kerk. Religie was een staatszaak. De Nederlands-Gereformeerde religie was de staatsgodsdienst in de Republiek.
- de kerkmeester. Hij was verantwoordelijk voor de financiën van de kerk.
- de koster. Hij was tevens schoolmeester en voorzanger.
- de organist.

De heer was tevens erfmarkerichter, 'voorzitter' van de marke. De eigenaren van de belangrijkste boerenerven (de 'geërfden') waren

georganiseerd binnen een zogenaamde marke. Er was nog veel woeste grond (markegrond) die niet aan één eigenaar toebehoorde maar die eigendom was van de geërfd en gezamenlijk. Die woeste gronden waren belangrijk, bijvoorbeeld om er turf te steken, schapen te laten lopen of om er hout uit te halen. De geërfd en maakten de dienst uit binnen de marke. Pas in het midden van de 19e eeuw zouden in Nederland de markegronden verdeeld worden. In Lichtenvoorde gebeurde dat rond 1860. Als eigenaar van meerdere boerenerven was de heer ook de erfmarkerichter. De heer trad in deze hoedanigheid overigens niet zelf op. Hij liet zich doorgaans vervangen door de door hem benoemde richter.

Van 1635 tot 1661 was Georg-Ernst van Limburg Stirum (1593-1661) heer van Lichtenvoorde. Georg-Ernst had de heerlijkheid Lichtenvoorde geërfd van zijn broer Willem-Frederik. Aan Willem-Frederik was Lichtenvoorde toebedeeld na het overlijden van Joost van Limburg-Stirum, de vader van Georg-Ernst en Willem-Frederik. De heerlijkheid zou later vererven op Maria Magdalena, de dochter van Georg-Ernst, die getrouwd was met prins Hendrik van Nassau-Siegen. Zij verkocht Lichtenvoorde in 1705 aan baron Von Heijden. Nadien werd Lichtenvoorde verkocht door de Von Heijdens aan rijksgraaf Georg-Detlev von Flemming, schatmeester van Litauen en generaal in Poolse dienst. Diens dochter Isabella, een niet onbelangrijk persoon in de Poolse geschiedenis, en haar man, de Poolse prins Czartorisky, verkochten

de heerlijkheid in 1776 aan stadhouder-prins Willem V van Oranje-Nassau. Zo ging Lichtenvoorde deel uitmaken van de Nassause domeinen. Deze Nassause goederen werden in 1795 door de Fransen in bezit genomen en nog in hetzelfde jaar overgedragen aan de Bataafse Republiek. Het Huis Oranje-Nassau is hiervoor overigens later nog wel gecompenseerd. Op dit moment bestaat de titel 'Heer van Lichtenvoorde', alleen nog als één van de dynastieke titels van koning Willem-Alexander.

In de 17e eeuw was Georg-Ernst van Limburg Stirum dus nog heer van Lichtenvoorde. Hij was bevoegd om voorschriften te geven en om op overtreding daarvan straffen te stellen. Die voorschriften geven enig inzicht in het dagelijks leven van de inwoners van Lichtenvoorde in de eerste helft van de 17e eeuw. Deze regels werden op zondag na de kerkdienst door de koster, tevens schoolmeester, bekendgemaakt in een zogenaamde 'kerkensprake'. De koster-schoolmeester maakte van de datum van bekendmaking aantekening op het stuk. Die datums waren nog volgens de Juliaanse kalender. In Gelderland werd de Gregoriaanse kalender namelijk pas ingevoerd met ingang van juli 1700.

Over de jaren 1638-1659 zijn een aantal van die bekendmakingen bewaard gebleven. Hieronder de bekendmakingen van de jaren 1638-1640, voor de leesbaarheid omgezet in modern Nederlands.

Bekendmakingen 1638-1640

Kerkensprake om tussen buren af te scheiden en om geen vee te laten lopen tot andermans schade. Bekendgemaakt 18 november 1638

Hierbij wordt eenieder voor eens en altijd ernstig gewaarschuwd om het land, bij hem in bezit, onberispelijk af te scheiden en afgescheiden te houden, voorts om koeien, paarden, varkens niet te laten lopen, te hoeden of te drijven tot andermans schade. En in zoverre iemand blijkt in strijd met deze bekendmaking te handelen, dan zal hij iedere keer aan de heer van deze Heerlijkheid verbeurd hebben drie goudguldens en drie molder haver. En hij zal de veroorzaakte schade moeten vergoeden en, op straffe van nogmaals een boete, de afscheiding repareren. En een ieder zal zich hierna hebben te richten.

Actum (gedaan) te Lichtenvoorde, de 17e november 1638.

De 18e november heb ik dit bekendgemaakt, door mij, Johan Tolner.

Kerkenspraak om voorzichtig te zijn met vuur en licht. Bekendgemaakt de 25e november 1638

Uit ervaring blijkt dat zich grote misstanden voordoen met betrekking tot haardsteden, droogovens en ovens en dat ook vuur en licht 's avonds en bij ontijden niet goed wordt gebruikt en er niet naar behoren op wordt gelet, waardoor gemakkelijk allerlei onheil en de grootst mogelijke rampspoed zou kunnen ontstaan voor de ingezetenen. Daarom worden hierbij alle inwoners dringend gewaarschuwd voortaan bij avond in droogovens of ovens niet te stoken, noch om bij vuur of licht op enige wijze vlas te bewerken¹. En ook om op haardsteden, droogovens en ovens zodanig toezicht te houden en deze zodanig te verzorgen dat men daardoor geen gevaar veroorzaakt. En als na bekendmaking hiervan iemand blijkt in overtreding te zijn, zal hij aan de heer van deze Heerlijkheid een boete van 25 goudguldens en 25 molder haver verbeuren, waarnaar zich ieder kan richten om alle onheil en schade te vermijden.

Signatum (getekend) te Lichtenvoorde, de 24e november 1638.

De 24e november heb ik dit bekendgemaakt, door mij Johan Tolner.

Verbod om vastelavondsgelagen te houden², anno 1639 gepubliceerd de 24e februari.

Georg Ernst graaf van Limburg en Bronckhorst etc., heer van Stirum, Wisch, Borculo en Lichtenvoorde, erfbannerheer van het Vorstendom Gelre en de Graafschap Zutphen.

Wij ontzeggen en verbieden allen en ieder van onze onderdanen van onze Heerlijkheid Lichtenvoorde, enige vastelavondsgelagen te houden, ganzen te trekken of andere dergelijke onbeschaamdheden te plegen op straffe, naar goedvinden en zonder enige mildheid te bepalen. En opdat niemand er beroep op kan doen hiervan onwetend te zijn, bevelen wij dat dit op de gebruikelijke plaats wordt bekendgemaakt en aangeplakt. Gegeven op ons Huis Wisch, op 23 februari 1639, bevestigd met onze eigen hand.

(w.g.) Georg Ernst graaf.

Op 24 februari heb ik dit bekendgemaakt, door mij Johan Tolner, schoolmeester en koster te Lichtenvoorde.

Verbod op het houden van vastelavondsgelagen. Bekendgemaakt 7e februari Anno 1640

Georg Ernst graaf van Limburg en Bronckhorst, heer van Stirum, Wisch, Borculo en Lichtenvoorde, erfbannerheer van het Vorstendom Gelre en de Graafschap Zutphen, wij ontzeggen en verbieden bij deze alle en ieder van onze onderdanen in onze Heerlijkheid Lichtenvoorde, vastelavondsgelagen of andere stompzinnige bijeenkomsten te houden, ganzen te trekken, kransen te rijden of andere soortgelijke onbeschaamdheden te plegen, op straffe naar goedvinden te bepalen. En opdat niemand een beroep kan doen op onbekendheid hiermee, bevelen wij hierbij aan onze fiscaal om dit op de gebruikelijke plaats bekend te maken. Bevestigd met onze handtekening en met afdruk van ons grafelijk zegel.

Gegeven op ons Huis Wisch³ op 7 februari Anno 1640.

(w.g.) Georg Ernst Graaf van Limburg
Op 7 februari 1640 heb ik dit bekendgemaakt, Johan Tolner.

Wortt hiernaer een iedtweden wel ernstlijck
eens vor alle gewarschouwet sijn onderhebbend
landt tho brengen und tho bewaeren in onstraffbaren
wrechte, voorts kojien, perden, verckens rit tho
laeten gaen, hoeden oft driiven tot jmandts
schaeden. Und dafern eenige ten contrarie doend
van publicatie van dese mochten worden
befunden sollen t' elcker rejsen aen den Heere
deser Heerlicheit verbeurt hebben drey goltgulden
end drey molder haveren und daneffens den
angedanen schaden t' vergoeden und die wrechte
bij andernahlige straffe evenwel nae behoren
tho repariren gehalten sijn, warra sick een ieder
sall hebben tho reguliren Actum Lechtenworde
den 17en November 1638.

Den 18 novembris 1638
Joh. v. d. Hoffm. Schick
Bij mij Johan Tolner

Bevel dat eenieder zijn vee houdt van het land van de heer. Bekendgemaakt, 17 mei 1640

De ingezetenen van dit Ambt worden ten overvloede vermaand dat eenieder zijn vee van en uit het land en bos van de heer houdt. En als geconstateerd wordt dat iemand in strijd hiermee handelt, zal hij aan de heer verbeurd hebben twee goudgulden en twee molder haver, waarnaar eenieder zich zal hebben te richten om zijn schade te vermijden. Signatum (getekend) te Lichtenvoorde, 17 mei 1640

Op uitdrukkelijk bevel van zijn genade
H. Baurman Richter 1640

Op 17 mei is dit bekendgemaakt door mij
Johan Tolner.

Bericht van de heer drost Boecop⁴ betreffende het papegaai schieten. Traditum (overhandigd) 24 mei 1640

Aan de weledele, welgeleerde Henricus Burman, Richter te Lichtenvoorde, mijn innig goede vriend.

Weledele welgeleerde,
Aangezien zijn grafelijke genade het papegaai schieten niet wil dulden, kunt u dat ex mandato⁵ met een bepaalde boete verbieden⁶. Betreffende de bewuste berichten, ik ben daarvan in afwachting vandaag vanuit Doetinchem en ik zal deze aan u edele bij eerste gelegenheid toezenden.

Intussen verblijf ik uw dienstwillige vriend,
J. Boecop
Deze aanbeveling heb ik op de gebruikelijke plaats voorzien van mijn zegel.
Terborg, 23 mei 1640

Bekendmaking dat ieder zorgt dat zijn varkens geen schade veroorzaken. Bekendgemaakt 29 mei 1640.

Omdat dagelijks wordt geconstateerd dat een ieder zijn varken opzettelijk en zonder toezicht, zowel overdag als 's nachts, binnen en buiten⁷ laat lopen met aanzienlijke schade voor de gemeenschap en om dit nu naar behoren te voorkomen, worden alle ingezetenen bij deze vermaand hun varken hetzij bij huis te houden of naar behoren te laten hoeden. Als

geconstateerd wordt dat iemand in overtreding is, zal niet alleen de eigenaar gehouden zijn de schade bij dag of bij nacht, die door die varkens aan straten, gewas of landerijen mocht zijn veroorzaakt, volledig te vergoeden, maar hij zal tevens aan de heer een boete van twee goudgulden en een molder haver verbeuren. Waarnaar zich een ieder, om dit te voorkomen, eens en voor altijd heeft te richten.

Signatum (getekend) te Lichtenvoorde, 29 mei 1640.

Henr. Baurman, Richter, 1640.
29 mei 1640

Verbod tot het afvoeren van turf. Bekendgemaakt de 12e juli 1640.

Op bijzonder bevel van zijne grafelijke genade worden alle ingezetenen van dit Ambt ernstig gewaarschuwd om zonder voorafgaande inspectie geen turf van de venen te laten afvoeren, noch ook aan anderen op de venen turf te verkopen zonder daarvoor vergunning te hebben gekregen. En als iemand wordt betrapt hiermee in strijd te handelen, zal hij niet alleen de turf maar ook een boete, naar goedvinden van de Heer, verbeuren. Waarnaar zich een ieder zal moeten richten, om geen schade te lijden.

Signatum (getekend) te Lichtenvoorde op 4 juli 1640.

Op last van zijne grafelijke genade,
H. Baurman, richter, 1640

Op 12 juli 1640 heb ik dit bekendgemaakt,
Johan Tolner.

Verbod betreffende varkens en beesten. Bekendgemaakt 2e augustus 1640

Dat door diverse kerkspraken alle ingezetenen en zowel binnen als buiten, dringend vermaand zijn hun varken hetzij bij huis te houden dan wel naar behoren te laten hoeden en ook dat niemand zijn (koe)beesten op de essen of in de bossen zou laten komen, onder welk voorwendsel dat dit dan ook maar mocht geschieden.

Maar deze vermaningen worden door de ingezetenen van dit Ambt niet naar behoren nagekomen, om zich vervolgens wegens

onwetendheid of anderszins te verontschuldigen. Daarom worden allen, zowel binnen als buiten, voor de laatste keer hierbij gewaarschuwd dat zij zich naar die voorgaande bevelen richten en dat zij, telkens als zij in gebreke zijn, de boete die daarvoor is vastgesteld zullen verbeuren en tevens gehouden zijn om alle kosten en schade te vergoeden. Waarnaar een ieder zich kan richten.

Getekend, 9 augustus anno 1640.

Henr. Baurman, richter 1640.

2 augustus 1640 heb ik dit bekendgemaakt, door mij, Johan Tolner.

Bevel om de gemene (openbare) wegen van deze Heerlijkheid te repareren. Bekendgemaakt 9 augustus 1640.

De ingezetenen van dit ambt worden hierbij ernstig vermaand binnen de tijd van een maand vanaf vandaag, de kerkenwegen en gemene wegen van deze Heerlijkheid te maken en wederom te repareren, opdat die weer zonder enige klachten kunnen worden gebruikt. Zullen echter de nalatigen ter beoordeling van de heer gestraft worden wegens hun ongehoorzaamheid, waarnaar zich een ieder kan richten om nadeel voor hem te vermijden.

Signatum (getekend) te Lichtenvoorde, 9 augustus 1640.

Henr. Baurman, richter 1640.

9 augustus 1640 heb ik dit bekendgemaakt, door mij, Johan Tolner.

Verzoek van de dominee om het schatten van bruidegom en bruid te laten verbieden; 12 augustus 1640.

Optime (waarde, beste) dr. Henricus Baurman, [...] is door wel goede lieden bij mij geklaagd over het onbeschaamde schatten van bruidegommen en bruiden, wat hier in loco (ter plaatse) gebruikelijk is, tot schade van de jonge lieden etc. En aangezien deze schatterij van onbezonnen lieden is tegen elk eergevoel, hierbij aan de graaf mijn verzoek. Uedele wilde daarin voorzien en zulke schatterij openlijk laten verbieden. Ik twijfel niet dat u edele hier de hand wil bieden opdat deze ongepaste praktijken worden gestopt. Deus opt. max. vestram praestantiam pristina restituat valedudine (God de Almachtige moge u uw goede gezondheid teruggeven)

12 augustus 1640

B. Guthberleth v.m. in loco (dominee hier ter plaatse)

Verbod om geen bruid of bruidegom te schatten. Bekendgemaakt 16 augustus 1640.

Aangezien dagelijks wordt geklaagd over de grote uitspattingen die hier steeds gepleegd worden door het schatten van aanstaande bruidegommen en bruiden, waarbij zij ook zogenaamd eresaluutschoten afgeven, om daarmee de voorafgaande afpersing en schatterij nog enige schijn te geven. En opdat dit exces voor altijd mag worden afgeschaft, wordt aan alle ingezetenen, zonder onderscheid, ernstig en op straffe van een boete naar goedvinden van de Heer, bevolen om aankomst of vertrek van een bruidegom en bruid niet te verhinderen, hen niet op te houden, te schatten of te doen schatten noch om bij die gelegenheid met een roer⁸ te schieten, eveneens op straffe van eenzelfde boete. Zoals ook bruidegom en bruid ten aanzien hiervan aan niemand iets zal hebben te geven, direct of indirect, onder gelijke dreiging van een boete naar goedvinden, waarnaar zich een ieder om zijn schade te voorkomen mag richten.

Signatum (getekend) Lichtenvoorde, 15e augustus 1640

Henr. Baurman, richter sub 1640

De 16e augustus 1640 heb ik dit bekendgemaakt, door mij Johan Tolner.

Noten

¹ Vlas was erg brandbaar

² Lichtenvoorde was een katholieke enclave en vastelavond was een katholieke traditie. Het is begrijpelijk is dat de overheid in een land waarin het calvinisme staatsgodsdienst was, bezwaar had tegen het voortbestaan van deze frivole traditie en dat zij daartegen wenste op te treden.

³ Georg-Ernst was als heer van Wisch eigenaar van huis Wisch in Terborg.

⁴ Johan Boecop was de drost van Wisch

⁵ ex mandato; namens de graaf en in zijn opdracht

⁶ Het papegaai schieten (vogelschieten) was een traditie in de Lichtenvoorde en de buurtschappen. Uit de archieven blijkt dat het verbod nog wel eens werd overtreden en dat overtreders daadwerkelijk werden vervolgd en beboet.

⁷ binnen en buiten de stad

Adressen bestuur en contactpersonen Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde

J.A.M. Tijdink, Schatbergstraat 56, 7131 AS Lichtenvoorde, tel. 0544-373123
Voorzitter

J.A. Sonderen, P.C. Hoofdstraat 5, 7131 WE Lichtenvoorde, tel. 0544 377181
Secretaris

J. B.J. Ernst, Derde Broekdijk 2, 7132 EC Lichtenvoorde, tel. 0544-379321
Penningmeester

H.J. Hanselman, Const. Huygensstraat 7, 7131 WG Lichtenvoorde, tel. 0544-373108
Bestuurslid, bibliothecaris, redactie periodiek, coördinator beeldbank

F.J. van Lochem, v.d. Meer de Walcherenstraat 10, 7131 EN Lichtenvoorde, tel. 0544-374723
Bestuurslid, redactie periodiek, werkgroep excursies

B. Rendering, Beethovenstraat 20, 7131 AK Lichtenvoorde, tel. 0544-375813
Bestuurslid, Ledenadministratie

W.F.A.J. Waalder, Hugo de Grootstraat 10, 7131 XZ Lichtenvoorde, tel. 0544-373177
Bestuurslid, werkgroep archeologie, website, werkgroep beeldbank

Th.G.F. Withag, Pastoor Sandersstraat 19, 7131 BT Lichtenvoorde, tel. 0544-375517
Bestuurslid.

Contact redactie: info@oudheidkundelichtenvoorde.nl

Internet: www.oudheidkundelichtenvoorde.nl

Bank

ING Bank: IBAN NL28 INGB 0001 0077 34 t.n.v.Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde

RABO Bank: IBAN NL54 RABO 0336 1639 32 t.n.v.Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde

Contributie voor het lidmaatschap van de vereniging: € 22,50, bij automatische incasso, anders € 25,--.

Lid worden ? Schrijf, bel of mail: J.A. Sonderen, P.C. Hoofdstraat 5, 7131 WE Lichtenvoorde, tel: 0544 377181, e-mail: info@oudheidkundelichtenvoorde.nl

Wijzigen van lidmaatschap of adresgegevens uitsluitend via het secretariaat.

Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde

Opgericht 28 oktober 1971

Secretariaat:
J.A. Sonderen
P.C. Hoofdstraat 5
7131 WE Lichtenvoorde
Tel. 0544 377181
e.mail: info@oudheidkundelichtenvoorde.nl

INSCHRIJFFORMULIER

Ondergetekende:

Naam:.....Voorletters:.....

Adres:.....

Postcode:.....Woonplaats:.....

Telefoon:.....E-mail:.....

Geeft te kennen ingeschreven te worden als lid van de Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde.

Hij/zij heeft belangstelling voor één of meer van de volgende aandachtsgebieden:

0	Excursies/lezingen	0	Genealogie
0	Historie van Lichtenvoorde	0	Streektaal
0	Expositie/vitrines	0	Archeologie
0	Redactie periodiek	0	Bibliotheek
0	.....	0	.....

Plaats:..... Datum:.....

Handtekening:.....

Door de secretaris van de vereniging in te vullen:

Lidnummer:..... Rondbrenggroep:.....

Voorzitter: J.A.M. Tjink
Schatbergstraat 56
7131 AS Lichtenvoorde
Tel. 0544 373123

Secretaris: J.A. Sonderen
P.C. Hoofdstraat 5
7131 WE Lichtenvoorde
Tel. 0544 377181

E-mail: info@oudheidkundelichtenvoorde.nl

Website: www.oudheidkundelichtenvoorde.nl

Werkgroep archeologie: www.oudheidkundelichtenvoorde.nl
roer = een soort vuurwapen

Postgiro: IBAN NL28 INGB 0001 0077 34 t.n.v. Vereniging voor Oudheidkunde, Lichtenvoorde
Bankgiro: IBAN NL54 RABO 0336 1639 32 t.n.v. Vereniging voor Oudheidkunde

